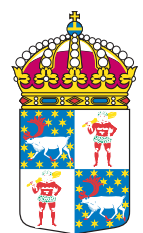

Modernismen i vardagen

En studie av modern bebyggelse i fyra norrbottniska
kommuncentra utförd inom ramen för
”Det moderna samhällets kulturarv”

Länsstyrelsens rapportserie nr 6 2008

Länsstyrelsen
Norrbotten

Titel	Modernismen i vardagen. Länsstyrelsens rapportserie nr 6/2008
Omslagsbild:	Affärshus kv Alen i Älvsbyn
Uppdragsgivare:	Britta Wännström, Länsstyrelsen i Norrbotten
Inventering:	Bertil Thelin
Rapport:	Bertil Thelin, Jeanette Aro
Kontaktperson:	Jeanette Aro, Länsstyrelsen i Norrbottens län, 971 86 Luleå. Telefon: 0920-96000, fax: 0920-22 84 11, E-post: lansstyrelsen@bd.lst.se Internet: www.bd.lst.se
Finansiering:	Anslag 28:26, 2004, Bidrag till kulturmiljövård, anslagspost 1; Det moderna samhällets kulturarv
Tryck:	Länsstyrelsen Norrbotten
Kartor:	Ur G50 - översiktskartan, Copyright Lantmäteriet dnr 106-2004/188

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Arbetets genomförande	4
Sammanfattning	7
Från kyrkplats till kommuncentra – en 1900-talsberättelse	7
Kyrkbyarna uppvuxna kring vägkorsningar	7
Kyrkbyarna växer	7
Expansion övergår i förvaltning	7
Planeringens genomslag i stadsbilden	7
Modernismens byggande	14
Välfärdssamhällets intåg	15
Miljonprogramstiden och 1970-talets sena funktionalism	17
Egnahemsbyggandet kräver sin egen studie	21
Bebyggelsens kvaliteter, förankring och förvaltning	22
Modernismens kvaliteter – <i>en tillgång få är medvetna om</i>	22
Förvaltningen av modernismens kvaliteter – <i>styrd av finansieringsregler och bristande medvetenhet</i>	22
Tak	23
Fasader	24
Fönster	24
Entréer och portar	26
Balkonger	26
Trapphus och hissar	26
Utomhusmiljöer	26
Tillbyggnader	27
Arvidsjaur	29
Arvidsjaur 2004	29
Ortens bakgrund	29
Äldre drag i dagens stadsbild	30
Ortens karaktär	31
Modernismen i planeringen	35
Kommentarer om ortens moderna hus	36
Exempel på Arvidsjaur's moderna byggnader	37
Älvsbyn	43
Älvsbyn 2004	43
Ortens bakgrund	43
Äldre drag i dagens stadsbild	43
Ortens karaktär	45
Modernismen i planeringen	
Kommentarer kring Älvsbyns moderna byggnader	51
Modernismens byggnader i Älvsbyn– en exempelkatalog	52

Överkalix	58
Överkalix 2004	58
Ortens bakgrund	58
Äldre drag i dagens stadsbild	58
Ortens karaktär	58
Modernismen i planering och bevarande	61
Kommentarer om de moderna byggnaderna	63
Fler av modernismens avtryck i Överkalix	64

Övertorneå	70
Övertorneå 2004	70
Kort bakgrundsbild	70
Äldre drag i dagens stadsbild	70
Ortens karaktär	71
Modernismen i planeringen	74
Kommentarer kring ortens moderna byggnader	76
Exempel på moderna byggnader & miljöer i samhället	77

Källförteckning	83
------------------------	----

INLEDNING

Bakgrund

Många av Norrbottens mindre tätorter är i grunden gamla kyrkbyar som fortfarande till vissa delar präglas av den gamla kyrkbyns bebyggelse blandad med 1900-talets tillskott. Här finns ett brett spektra av den bebyggelse som speglar det moderna välfärdssamhället. Kunskapen om vilka kulturhistoriska och arkitektoniska värden som finns i dessa miljöer och då särskilt i den moderna bebyggelsen är en av de stora kunskapsluckorna för miljömålet *God bebyggd miljö*. Trots att små orter som dessa är vardaglig hemvist eller centrum för en stor del av befolkningen i Norrbotten likväl som i övriga delar av landet, är det miljöer som endast i begränsad utsträckning omhulats av kulturmiljövårdens eller samhällsplaneringens företrädare. Det har inneburit att de många gånger förändrats och splittrats av infrastruktursatsningar, av så kallade ROT-åtgärder och av okunskap om deras inneboende värden.

Kunskap om vilken förankring denna bebyggelse har på lokalplanet är en viktig aspekt i kartläggningen av dess värden, då det ger en bild av vilket ”skydd” den har i den allmänna opinionen och bidrar till att förklara hur den förvaltats.

Syfte

Syftet med arbetet har varit att identifiera den moderna bebyggelsens kvaliteter och plats i dagens tätortsstruktur, effekterna av hur den förvaltats och vilken förankring den har på lokalplanet.

Arbetets genomförande

Utredningen är utförd som en fält- och arkivstudie kring fyra tätorter; Arvidsjaur, Älvsbyn, Övertorneå och Övertorneå, alla kyrkbyar som med tiden vuxit till kommuncentra. Studien sträcker sig geografiskt till orternas utbredning år 1975 (året efter den senaste storsammanslagningen). Tonvikten har lagts på centrumområdet och perioden mellan år 1920 och 2000. Egnahems- och villabebyggelsen har inte ingått i studien.

De fyra orterna har studerats i fält med avseende på bebyggelsens representation, arkitektoniska och kulturella värden, tätortsstruktur och förvaltning. Samtal har förts med kommunföreträdare, politiker och lokalbefolkning kring dessa frågor. Intervjuer har också utförts kring attityder till ortens fysiska miljö, där framförallt synen på arvet från modernismen har efterfrågats. Undersökningen är utförd i samband med en mindre bebyggelseutställning på varje ort. Även om materialet är begränsat ger det en viss ledning i den allmänna synen på bebyggelsen på respektive ort.

Fältstudien har kompletterats med studier i de kommunala arkiven med avseende på kommunernas planering under 1900-talet, betydelsefulla aktörer, infrastruktur, bevarandeideologi, arkitektursyn och arkitekter. Lokala fotoarkiv, museer, utställningar och hembygdsgränder har också besökts.

Arbetet har genomförts av Bertil Thelin. Rapporten har redigerats av Jeanette Aro, båda länsstyrelsen i Norrbotten.

SAMMANFATTNING

Många av dagens norrbottniska tätorter har sitt ursprung i de från början glesbefolkade kyrkbyar som växte upp kring församlingskyrkorna. Kyrkorna var knutna till marknadsplatser som oftast etablerats vid älvar eller sjösystem och därmed hade goda förbindelser åt olika håll. Församlingsborna som levde av jakt fiske och jordbruk bodde och verkade i de omgivande byarna. Den stora tillväxten i kyrkbyarna skedde på de omgivande byarnas bekostnad i samband med samhällets strukturomvandling under 1950- och 60-talen och följdes av en stagnation och en fortgående befolkningsminskning alltsedan 1970-talet. På vissa orter har statliga insatser gjorts för att motverka nedgången, som K4 – senare Armens jägarbataljon – i Arvidsjaur och Isolamin AB i Överkalix.

På 2000-talet bor merparten av kommunernas invånare i de forna kyrkbyarna, medan den omgivande landsbygden fortsätter att glesna befolkningsmässigt.

Kyrkbyarnas snabba tillväxt under 1900-talets andra del ledde till stora omvälvningar för bebyggelsemiljön i de centrala delarna. Den äldre bebyggelse som kom i vägen för exploateringsintressen tillmättes inte något större värde, utom i mycket speciella fall. Den kom därför i stor utsträckning att rivas och ersättas av modernare byggnader.

På de studerade orterna baserar sig samhällenas struktur fortfarande på den äldsta planläggningen som dock har stor spridning över tid – Arvidsjaur fick sin första stadsplan 1884 medan Övertorneås första plan antogs först på 1930-talet. Planerna utgår som regel från den gamla by-/landsvägen där kommunhuset har en central plats och butiksstråket manifesteras. Modernismens byggande tog fart under efterkrigstiden för såväl bostäder som offentliga byggnader. De tidiga flerfamiljshusen från 40-60-talen ligger ofta centralt. Man finner dem blandade med äldre hus i affärscentra, såväl som i mindre grupper längs huvudgatans ytterzoner och utmed parallellgator till huvudgatan. I och med att miljonprogrammet sattes etablerades också samlade områden med flerfamiljshus i utkanten av centrumkärnorna.

Skolor, vårdinstitutioner och idrottsanläggningar lades ofta i utkanten av centrum omgivna av fria ytor, men i takt med att samhällena vuxit har de ofta omringats av nyare bebyggelse och ligger centralt i dagens tätortsstruktur. Idrotts- och fritidsanläggningar är som regel knutna till och samnyttjade av ortens skolor.

Gator, torg och parker har haft stor betydelse i den kommunala planeringen, även om biltrafikens behov haft högsta prioritet under hela efterkrigstiden, då parkeringsplatser och vägar har fått ta allt större ytor i anspråk. Bilismen har dock sällan fått inkräkta på parkmark.

De bevarandeplaner som finns behandlar huvudsakligen bebyggelse från tiden före 1930. Där bevarandeplanerna översatts till skydds- och varsamhetsbestämmelser i den fysiska planeringen är dessa mycket allmänt hållna och lämnar ofta öppet för exploateringar. Men då byggandet under senare delen av 1900-talet legat på en låg nivå i de aktuella kommunerna har inga större exploateringar genomförts. Planeringen har i stället varit inriktad på komplettering och förvaltning av befintlig bebyggelse. De förändringar som trots allt skett berör främst trafiksystemen och affärscentra där nya butikslokaler och parkeringsplatser successivt krävt mer utrymme. En annan viktig bygguppgift under denna tid har varit att möta upp centrala beslut rörande kommunernas åtagande för barnomsorg, skola samt vård

och omsorg.

Det går inte att utläsa någon speciell orts- eller länsanpassad arkitektur på de undersökta orterna. Även om det finns enstaka, sentida exempel på lokal anpassning till äldre bebyggelse har arkitekturen i stort följt de nationella trenderna.

Lommen 10 i Arvidsjaur, byggt på 1980-talet i en stil som anknyter till förra sekelskiftets affärshus längs Storgatan.

Studien visar att den moderna bebyggelsens arkitektoniska värden har tillfogats stora skador under det sena 1900-talet, något som framförallt gäller flerfamiljshusen. En bidragande orsak har varit de statliga finansieringssystemen som genom sina regler bidragit till en inriktning på stora ombyggnader i stället för underhåll. En annan bidragande faktor är att det bland såväl beslutfattare som befolkning råder en stor omedvetenhet om den moderna bebyggelsens kvaliteter. Trots detta finns fortfarande välbevarade och intressanta uttryck för modernismens bebyggelse kvar på dessa småorter. Generellt sett är offentliga byggnader som skolor, idrottshallar och ålderdomshem ofta mer oförändrade än annan modern bebyggelse.

FRÅN KYRKPLATS TILL KOMMUNCENTRA - EN 1900-TALSBERÄTTELSE

Kyrkbyarna uppvuxna kring vägkorsningar

Kyrkbyarna växte fram vid de gamla marknadsplatser som låg i anslutning till vattenleder och sjösystem som i äldre tider var de viktiga färdvägarna, både vinter- och sommartid. Arvidsjaur ligger därför på en hed i nära anslutning till ett vidsträckt sjösystem, Älvsbyn vid Piteälvens strand, Överkalix vid sammanflödet mellan Kalix älv och Ängesån och Övertorneå på den branta sluttningen ovanför Torne älv. Det som styrkt hur orterna utvecklats är de naturgivna förutsättningar och resurser som funnits i omgivningarna vid olika tidsperioder, samtidigt som kommunikationerna har fortsatt vara viktiga för dessa småorters expansion under hela 1900-talet.

Kyrkbyarna växer

Kyrkbyarna hade från början en mycket fåtalig befolkning. Människorna bodde och verkade i de omgivande byarna. Till kyrkbyn åkte man framförallt för att besöka kyrka eller myndigheter och för att göra inköp. Under 1900-talets första hälft blev det expanderade skogsbruket den viktigaste näringen vid sidan av jordbruket och Norrlands befolkning ökade när skogsarbetare från andra delar av landet sökte sig till regionen.

Efter 1950 gjorde samhällets strukturomvandling att inflyttningen till kyrkbyarna ökade. I dessa bygder var skogsbrukets rationalisering, som gjorde att det tidigare säsongsbetonade skogsarbetet kunde omvandlas till helårsanställningar, en viktig del av strukturomvandlingen. Det ledde till att många små jordbruk som fungerat som komplement till skogsarbetet lades ned och inflyttningen till kyrkbyarna ökade.

De undersökta orterna hade fram till 1970-talet en stadig ökning av folkmängden, främst beroende på inflyttning från den omgivande landsbygden. Idag bor och arbetar det stora flertalet i centralorterna, medan de omgivande byarna för en allt mer tynande tillvaro.

Expansion övergår i förvaltning

Under 1900-talets senare del har även centralorterna drabbats av en minskande befolkning och på några av de fyra orterna har befolkningen mer än halverats under senare delen av 1900-talet.

På alla studerade orter har bostadsbyggandet i stort sett avstannat under 1990-talet till följd av flera olika och ibland samverkande orsaker, men främst beroende på ändrade finansieringsregler. Huvuduppgiften har därför blivit att förvalta och komplettera den byggda miljön.

Planeringens genomslag i stadsbilden

I det tidigaste skedet var framförallt staten och kyrkan de tongivande byggherrarna. De byggnader som bildade ram kring olika officiella funktioner vid kyrkplatserna, som prästboställe och ting mm influerade det privata byggandet. Prästgårdar och tingshus följdes efter sekelskiftet 1800/1900 av järnvägsbyggnader och boställen för skogbrukets jägmästare – medvetet formgivna byggnader som både skulle representera staten och tjäna som förebilder i det lokala byggandet. För storbolag som SCA och Mo och Domsjö AB, med sågverk och massaindustrier vid kusten, var det viktigt att vara representerade i de skogrika delarna av Norrland. De storslagna byggnader de uppförde för sina tjänstemän speglar bolagens inflytande vid denna tid.

Järnvägsstationen Arvidsjaur

Jägmästarbostället Övertorneå

Vägnät och gatumönster är seglivade strukturer och de gamla landsvägarnas sträckning införlivades ofta i de tidiga planer som fick stor betydelse för samhällenas utformning och som fortfarande har genomslag i dagens stadsbild. Dessa tidiga planer tog föga hänsyn till befintlig bebyggelse som i stor utsträckning revs under det mest expansiva skedet när orterna växte. Detta i kombination med det ständigt ökande bilinnehavet fick stor betydelse för tätorternas utformning, genom att kravet på centralt belägna parkeringsplatser ständigt ökade.

Ur handlingarna kring de bevarandeplaner som togs fram i början av 1980-talet kan man tydligt utläsa att bevarandevärdet inte fick stå i vägen för en väntad exploatering, fraser som ”med tanke på exploatering bör utgå från bevarandeplan”¹ och liknande formuleringar är vanliga. Dessa bevarandeplaner är också helt inriktade på den traditionella, äldre bebyggelsen.

Även om den äldre bebyggelse som kommit i vägen för exploateringsplaner som regel rivits, har kraftfulla aktörer som kyrka och stat och enskilda privatpersoner kunnat hävda sina intressen i centrala lägen, vilket bland annat avtecknar sig i välbevarade prästgårdar och jägmästarboställen på alla orterna. I Övertorneå står t ex Mörtbergfastigheten kvar till följd av ett kraftfullt agerande från ägaren.

Dagens planering handlar oftast om förtätning av bebyggelsen och realiseras genom en positiv inställning till olika om- och tillbyggnadsbehov.

Den 1 juli 1987 trädde Naturresurslagen (NRL) och Plan- och Bygglagen (PBL) i kraft. Dessa lagar gav kommunerna ett större ansvar för den lokala miljön och för hushållningen med naturresurser. Men samtidigt som kommunerna genom lagstiftningen fått hela ansvaret för bebyggelseutvecklingen, har deras bygg- och planeringskontor genomgått avsevärda rationaliseringar och fått allt färre tjänstemän. Tidigare hade dessa inlandskommuner väl bemannade byggnadskontor med byggnadsingenjörer, assistenter och ritare som ritade och projekterade hyres-, kontors-, affärshus och parker i egen regi. För byggnader som skulle representera orten, där det arkitektoniska kravet var större, lades uppdraget ut via anbud eller arkitekttävling. Numera handläggs de vardagliga byggnadsärendena av en eller ett fåtal

¹ Remissvar från byggnadsnämnden, Arvidsjaur kommuns bevarandeplan förslag mars 1983.

tjänstemän tillsammans med byggnadsnämnd och en på entreprenad kontrakterad stadsarkitekt. Projektering av ny- och ombyggnad sker genom upphandling i varje enskilt fall.

NAB (Norrbottenskommunernas Arkitekt- och Byggnadskontor) har spelat en stor roll i de små inlandskommunerna, både när det gäller planering och byggnadsprojektering. Bolaget bildades av Norrbottens kommunförbund 1949 för att möta det behov av arkitektkompetens som uppstod när 1947 års Byggnadslag trädde i kraft, vilket innebar att kommunerna själva skulle svara för planeringen. Genom åren byggde NAB upp en bred kompetens inom allt från fysisk planering till husprojektering med arkitekter, VVS- och el-ingenjörer, men även mark- och anläggningskonsulter. Bolaget fick en viktig roll att utforma välfärds-samhället med skolor, pensionärs- och ålderdomshem, badhus, sporthallar, vårdcentraler och skolor, men även flerfamiljshus för de kommunala bostadsbolagen. NAB var från sent 1960-tal och flera decennier framåt den dominerande aktören, framförallt inom de små kommunerna där man ofta tog uppdrag både som konsulterande stadsarkitekt och inom byggprojektering. De små arkitektkontor som under 1940- och 50-talen satt sin prägel på många kommunala märkesbyggnader försvinner nästan helt från dessa sammanhang efter 1960-talet, med undantag för MAF Arkitektkontor, när det gäller Övertorneå kommun. I övrigt är det tydligt att man inom de olika kommunerna haft sina egna nätverk som engagerats under perioder, som Bergenudds arkitektkontor i Älvsbyn, eller Arkitekt- och Byggnadsbyrå i Boden när det gäller Överkalix kommun. I Arvidsjaur syns tydligt hur det funnits trådar till Västerbotten genom flera Umeå-kontor som varit verksamma här.

Ett tydligt inslag i det kommunala självbestämmandet är en försiktighet när det gäller att införa begränsningar som senare kan bli ett hinder för förändringar, eller ställa krav på hur de sker. Planerna beaktar i allmänhet inte alls den moderna bebyggelsen som bevarandevärd, utom i de fall då det rör sig om närmast monumentala byggnader som kommunhusen.

Centrumkiosken i Överkalix, skyddad i detaljplan.

Centrumkiosken i Överkalix är ett av få exempel på en modernistisk byggnad som skyddats i detaljplan.

Planering och byggande under 1900-talets senare del har till stora delar styrts av centrala beslut. Det har funnits ett starkt samhälleligt krav på kommunerna att skapa centrala lägen för daghem, förskola, och skolor. Även vården och äldreomsorgen har krävt stora anläggningar för gruppboende, servicehus mm. Den äldre bebyggelsen har ofta fått ge plats för dessa byggnationer.

Äldreboendet Fluxen i Älvsbyn från 1987, är den byggnad som möter besökaren vid in-fartsrondellen.

På de lite större orterna (Älvsbyn och Arvidsjaur) har planeringen förordat ett slutet byggnadssätt, där gatufasaderna bildar en mur mot gaturummet. Men i Arvidsjaur har detta bara fått genomslag i enstaka kvarter och man har senare återgått till att förordat det traditionellt öppna byggnadssättet, för att värna ortens tradition. På de mindre orterna har planeringen hela tiden förskrivit ett öppet byggnadssätt vilket också avspeglats i den moderna arkitekturen, t ex i medvetet utformade gavelfasader på hus mitt i centrum.

Det har funnits en ambivalent hållning till den trafikseparering som varit en av 1900-talets dominerande planeringstrender på de flesta större orter. På de undersökta orterna förekommer få exempel på offensiva åtgärder för att separera biltrafiken från de oskyddade trafikantgrupperna i samhällets centrala delar. I Arvidsjaur har huvudgatan behållits som enda genomfartsled, i Överkalix och Övertorneå har man skapat förbifartsleder för tung trafik utanför centrum, men behållit den centrala, dubbelriktade trafiken på den gamla huvudgatan.

På alla dessa småorter är närhet något av ett nyckelord och planeringen har i stor utsträck-

ning gått ut på att tillfredsställa bilismens behov – att kunna ta bilen ända fram till butiken är fortfarande möjligt. Detta har dock begränsat möjligheten att anlägga gång- och cykelbanor, torg, planteringar och i övrigt trivsamma gaturum. I exempelvis Arvidsjaur upptas hela Köpmantorget av en stor parkeringsplats, även om intrycket lättas upp av den bakomliggande parken. I Älvsbyn som är den ort där trafiksepareringen drivits längst, finns fortfarande kantparkering utmed huvudgatan. På dessa småorter ligger även storköpshandeln i centrum, både Ica och Konsum finns representerade med moderna, låga köplador och tillhörande stora parkeringsplaner. I lilla Överkalix finns ett, i förhållande till ortens storlek, stort antal platta köplador på asfaltplaner i centrum.

Men även om biltrafikens behov haft högsta prioritet under hela efterkrigstiden, då parkeringsplatser och vägar fått ta allt större ytor i anspråk och inkräkta på alléer och hustomter, har bilismen sällan fått inkräkta på parkmark. Parker och grönområden har haft stor betydelse i den kommunala planeringen, även om grönområdena ibland har naggats i kanten.

Under 1900-talets senare del har parker och grönområden uppdaterats och moderniserats med nya gångvägar, parkbänkar, dammar/fontäner, blomsterplanteringar och lekparker, samtidigt som ökade krav på trygghet ofta lett till en utglesning i vegetationen och förbättrad belysning.

Flera nya parker har också anlagts, som Lionparken i Överkalix, och parken i kv. Lommen Arvidsjaur.

Arvidsjaur – park på avriven tomt i kv. Lommen och Storgatan, huvudgata och enda genomfartsled genom samhället. Den breda gatan med mittrefug signalerar trafikled snarare än småstadsgata.

På alla orter har man också försökt skapa trivsamma pusthåll i form av små planteringar med parkbänkar där det för tillfället funnits plats.

Centrummiljön är genomgående mycket varierad med nya och gamla hus sida vid sida, ofta med gatufasaden i olika linje som en följd av att man vid olika tider velat bredda gatorna. Då en del äldre hus ännu står kvar i gamla gatulinjen har det skapats en pittoresk stadsbild men samtidigt en svår trafiksituation. Undantaget är Arvidsjaur där den äldsta planen stakade ut en tillräckligt bred huvudgata redan från början.

Skala, fasadmaterial och arkitekturstilar blandas friskt och anonyma flerfamiljshus från olika decennier samsas med låga köplador och med ambitiöst utformade officiella byggnader som posthus, bank- och servicebyggnader. I utkanten av de centrala delarna blir bebyggelsen mer samlad i grupper med enhetlig stil och skala – i de bostadsområden som byggdes under den stora expansionsfasen under 1960-80-talen. Enskilda byggnader i de mixade centrumkärnorna kan ha höga kvaliteter som i någon mån riskerar försvinna bland mångfalden av intryck.

Pusthåll vid Storgatan, kv. Göken Arvidsjaur.

Platsbildning framför kommunhuset i Älvsbyn.

En av modernismens planeringstrender som man ofta finner på större orter, är den öppna stadsplanen med enhetliga husgrupper, öppet grupperade i anslutning till skog och naturmark. Då modernismens tillägg på de aktuella småorterna – villaområdena undantagna – oftast tillkommit som förtätning av befintliga centrum är detta byggnadssätt inte lika vanligt här. De samlade områden som förekommer är små och håller en begränsad skala, t ex Hjortronstigen i Älvsbyn och kv. Ärlan i Arvidsjaur. Rovanen i Övertorneå och Poxkroken i Överkalix är exempel på nya områden som etablerats på gammal jordbruksmark i utkanten av centrumkärnorna och grupperats kring gårdar i sammanhållna gårdskvarter.

Huvudgatorna i Överkalix respektive Övertorneå – stora parkeringsytor vid köplador och kantparkeringar tillgodoser bilisternas behov av tillgänglighet till centrum.

T.v. Rovanen i Övertorneå, byggt 1978-82 och t.h. Poxkroken i Överkalix, byggt 1973-79, två områden som byggts på gammal jordbruksmark i utkanten av centrum.

MODERNISMENS BYGGGANDE

De första decennierna

Den moderna bebyggelsen – räknat från 1930-talet och framåt – representeras till stor del av offentliga byggnader, vid sidan av bostäder och butiksbyggnader, och har sin tyngdpunkt i perioden 1950-80. De kommunalägda flerfamiljshusen är en stor byggnadskategori som speglar alla tidsperioder efter andra världskriget.

Den bebyggelse som ryms under begreppet modernism uppvisar en stor spännvidd när det gäller stil, skala, utförande, material och teknik. Arkitekturhistorien låter sig inte paketeras i någon exakt decennieindelning – även om man gärna talar om 1930- 40-talsarkitektur etc. så lever strömningarna ofta sida vid sida under ett överlappande tidsspänn.

Den tidigaste, minimalistiska funktionalismen finns knappast alls representerad i de gamla kyrkbyarna – och där den funnits har dess uttryck förändrats t.ex. genom nya, fasadmaterial som förtagit väggsnivans tunna uttryck – ett av epokens karaktärsdrag. Den tidiga funktionalismen i ett mer vardagligt utförande etablerades här framförallt i butiksbyggnaderna. Ett exempel är kv. Hjorten i Arvidsjaur, ritad 1938 med tydliga funkisdrag även om en del klassicerande detaljer hänger kvar i gavelröset. Trots om- och tillbyggnader har husen ännu kvar mycket av sin ursprungliga enkelhet. En bit in på 40-talet försvinner den avskalade enkelheten i arkitekturen och traditionella detaljer tas upp på nytt samtidigt som materialkaraktären framhävs.

1940-talets flerfamiljshus byggdes gärna med tegel- eller putsfasad under sadeltak, portar i ädelträ, enkla tvåluftsfönster och balkonger med korrugerade fronter.

Viktiga offentliga byggnader från denna tid har starka inslag av traditionellt klassicistiska drag för att tillgodose behovet av auktoritet i uttrycket. Ett exempel är Arvidsjaur kommunhus från 1947 med tegelfasader under valmat skiffertak. Entrépartiet i husets mitt skjuter fram ur fasaden och porten inramas av en pelarburen balkong betongad som ett klassiskt bjälklag. Den samtida förvaltningsbyggnaden i Överkalix visar epoken i en mer avskalad gestalt men med klassicismens betoning av mittaxeln.

Posthuset från 1946 och kv. Hjorten från 1938, båda i Arvidsjaur. Posthuset hade från början en tunn träfasad som ersatts med mexitegel vilket nästan helt förtagit husets uttryck. Kv Hjorten har fått en tillbyggnad men de avskalade fasaderna har kvar sin ursprungliga prägel.

Riksbyggens tre hyreslängor utmed Storgatan i Arvidsjaur (kv. Vargen), får illustrera hur 1940-talets flerfamiljshus ofta hanterats. Nytt fasadmateriel på tjock isolering har fått de utbytta fönstren att sjunka in i fasaden medan balkongerna gjorts större och djupare. Det gula huset längst bort i bild har annan ägare och har fått bibehålla sin ursprungliga karaktär.

Entréer till kommunhusen i Överkalix resp Övetorneå - klassicismen tolkad utifrån olika epoker.

Välfärdssamhällets intåg

Den svenska välfärden fick sitt genombrott på 50-talet, med ökad boendestandard som gjordes möjlig genom en ny bostads- och lånepolitik. Samtidigt ledde genomförandet av 1940- och 50-talens skolreformer till att många nya skolor byggdes. Till välfärdsuttrycket

hörde också en stor satsning på fritidsanläggningar som sporthallar och badhus – anläggningar i en tidsmedveten arkitektur, som än idag utgör ett viktigt inslag i samhällsbilden. De har som regel lagts utanför centrumbebyggelsen och kunnat grupperas fritt eller stå som solitärer i en öppen miljö. Samordning med skolornas behov har inneburit att de oftast ligger nära – eller i anslutning till – ett skolområde.

Elevhemmet och badhuset vid Bränna skola Överkalix från 1949 resp 1964. Byggnaderna är starka uttryck för olika tider och stilar, geografiskt och materialmässig sammanhållna. Badhusets fönsterpartier har förminskats i energikrisens spår.

Från och med 1950 och decennier framöver träder kommunerna fram som en av de viktigaste byggherrarna med ett mångsidigt byggande av såväl offentliga anläggningar som bostadshus i de kommunala bostadsbolagen, den så kallade allmännyttan². Ett nytt formspråk med mjukare linjer och gärna en blandning av olika fasadmaterial och -färger blev vanligt. Tidens byggnader kännetecknas ofta av stor omsorg om materialen och detaljutformningen.

Kvarteret Liljan Älvsbyn och Post/polishuset i Övertorneå får illustrera 1950-talets byggande i centrumkärnorna.

Miljonprogramstiden och 1970-talets sena funktionalism

Under 1950-talet börjar också elementbyggandet vinna mark och byggprocessen rationaliseras, något som blommar ut i full skala under nästa decennium och lever kvar under hela miljonprogramtiden mellan 1965 och -74, en period som domineras av bostadsbyggandet. Det s.k. miljonprogrammets mål var 1 miljon nya bostäder under en tioårsperiod. På ett nationellt plan toppas byggandet åren 1968-71 med mer än 100 000 bostäder årligen. Efter 1974 sjunker produktionen drastiskt och ligger sedan länge på ca hälften av miljonprogramtidens nivå. 1975 har strukturkrisen redan inträtt på ett nationellt plan och bostadsbristen hade ersatts av en problematik med tomma lägenheter, framförallt i de då nybyggda områdena. Men på de här studerade orterna finns en tydlig eftersläpning – och flera flerfamiljsområden byggs under 1970-talets senare del, då i den låga skala som blev en tendens redan under programtidens slutskede.

Flerfamiljshusen byggs både som förtätning av äldre kvarter och i form av samlade, områden på jungfrulig mark, de förekommer både fritt grupperade i anslutning till lummiga naturområden och grupperade kring slutna gårdsrum. Arkitekturen visar många olika ansikten, men den horisontalbetonade fönsterbandsfunkisen med två- eller trevåniga lamellhus i mörkt tegel, med indragna balkonger och plana tak tillhör den mest frekventa vid sidan av tvåvåningshus med träfasader grupperade i smågårdskvarter – men det även förekommer även andra former av flerfamiljshus t ex hyresradhus, i periodens byggnadsmassa.

Kommunalägda Arvidsjaurshems första hyreshus från 1960 i kv. Kråkan. Till höger fritt grupperade trevåningshus från 1970 i kv. Hinden, Arvidsjaur.

Under hela den moderna epoken domineras de centrala butiksstråken av flerfamiljshus med butiksvåning i gatuplanet, men på 1970-talet gör också den specialiserade butiksbyggnaden i form av den låga, platta köpladan entré mitt i centrum. Dessa tidlösa köplador i trä, plåt eller tegel – ibland helt utan fönster – rymmer främst den moderna dagligvaruhandelns butiker. Men det finns också exempel på mer exklusiva butiksbyggnader som håller samma låga siluett, till exempel i kv. Göken, Arvidsjaur. Den låga köpladan kan även vara kopplad till en högre bostadsbyggnad som då står indragen från gatulinjen, medan den platta lågdelan med butiker skjuter fram mot gatan.

1970-talet domineras av bostadsbyggandet, men trots allt byggs en del offentliga byggnader även under denna period, som kommunhuset i Älvsbyn. Byggnaden står arkitektoniskt

Ica:s fasad mot Storgatan i Älvsbyn, Konsum ligger strax intill. Dagligvaruhandelns köplador är ofta mycket framträdande med sina stora skyltar och annonsplatser mot huvudgatorna. Till höger syns kv. Göken med bank och specialbutiker. Gatufasaden har här ett helt annat uttryck med stora glasytor och kopparplåtsbeslagna fasadpartier.

Posthuset i kv. Svalan Arvidsjaur med en lågdel som skjuter fram mot huvudgatans butiksstråk och en högdelen med bostäder utmed sidogatan. Lågdelen har fasader i glas och marmor.

kvar i 60-talet när den invigs 1971, medan dess motsvarighet i Övertorneå från 1976 visar ett helt annat formspråk. Andra exempel från tidigt 1970-tal är Arvidsjaur medborgarhus 1971 och dragonregementet från 1974, undervisningslokaler vid Tornedalens folkhögskola, respektive dåvarande AMU-center båda i Övertorneå och en förvaltningsbyggnad i Överkallix, med lokaler för församlingsshem och försäkringskassa.

Efter 1970-talet minskade flerbostadsbyggandet under en tid och behovet av nybyggnation löstes i första hand genom förtätning och kompletteringar i befintliga bostadsområden.

Två offentliga byggnader från 1970-talets Övertorneå t.v. kommunhuset och t.h. skolbyggnad vid dåvarande Amu-center, byggda 1976 respektive 1978.

Bostadsbyggandet efter 1970-talet kom till en början att formas av energikrisens efterdyningar. Fönstren krymper och sjunker in i djupa fönsternischer och balkongerna hängs på nytt utanpå väggen och blir med tiden allt större. Teglet fortsätter vara det vanligaste fasadmaterialet, till en början i ensartade nyanser och utan artikulering, småningom med inmurade dekorpartier i avvikande kulör och eller material. Taken valmas gärna. Mot slutet av 1980-talet kommer en ny byggrusch och enstaka nya områden byggs, som Hansavan i Överkalix, Engbergsvägen i Övertorneå och kv. Apeln i Älvsbyn.

Primärvårdens utbyggnad på 1980-talet ger tillskott av en ny arkitektur genom de vårdcentraler som byggs, liksom de många satsningar som överallt görs på äldreboenden.

Ringelsta servicehus i Arvidsjaur och Zakarigårdens äldreboende i Övertorneå, byggda 1987 resp 1989.

En annan viktig byggnadskategori som också fungerar som ortens ansikte utåt är hotellen. Den nya tidens konferenskultur krävde hotell som inte bara rymde "rum för resande" och på små orter där de gamla hotellen inte längre räckte till samordnades hotellbyggena gärna med Folkets Hus för att få ett samnyttjande av lokaler. Det blev därigenom ofta stora anläggningar som lokaliserades till utkanten av centrum.

Hotellen i Överkalix respektive Övertorneå t.h. Båda hotellen är sammanbyggda med Folkets Hus och uppförda i slutet av 1980-talet. Uppbrutna takfall och vinkelställda huskroppar håller ner intrycket av skalan på dessa stora anläggningar.

Efter 1992 sjunker byggandet drastiskt till följd av en ny bostadspolitik som ökar kostnaden för såväl byggande som boende.

Resecentra är en av det gryende 2000-talets offentliga byggnadsuppgifter, Övertorneås busstation byggd på 2000-talet har anpassats till den närliggande kyrkan genom sin uppbrutna fasadform samt fasadmateriel och färg med tjärade kyrkspån på väggens övre del. Den framträdande lastbryggan visar att varutransporterna är minst lika viktiga som persontrafiken.

Den nya busstationen i Övertorneå.

Egnahemsbyggandet kräver sin egen studie

Även om denna studie inte omfattar egnahemsbyggandet måste man hålla i minnet att en stor del av bostadsbyggandet på dessa småorter efter andra världskriget bestod av villabyggnande, i Arvidsjaur byggdes 60-70 småhus årligen mellan 1970 och 1980.

De nya villaområdena som planerades utanför den centrala bebyggelsen lades oftast på tidigare obebyggd skogsmark och fick i allmänhet en helt annan planering än den äldre bebyggelsen. Moderna krav på trafikseparering tillgodosågs oftast genom att gatorna lades i återvändsslingor så att genomfartstrafik undveks.

Villaområdet Nyborgsheden Arvidsjaur; nedan området ovanifrån. Copyright Lantmäteriet 2007. Ur GSD Ortofoto ärende 106-2004/188 BD.

Copyright Lantmäteriet 2007. Ur GSD-Ortofoto ärende 106-2004/188 BD

BEBYGGELSENS KVALITETER, FÖRANKRING OCH FÖRVALTNING

Modernismens kvaliteter – en tillgång få är medvetna om

Den moderna bebyggelsens arkitektoniska kvaliteter formas dels av huskropparnas volymer, dels av lågmälda men viktiga detaljer som omsorgsfullt utformade entrépartier, fönstersättning, fasadmateriell och -struktur, takformer och balkonger etc. Medan det finns en förståelse för att den gamla bebyggelsen har ett kulturhistoriskt värde och fordrar varsamhet för att värdet skall bestå, är det inte alls lika självklart att modernismens byggnader kan ha motsvarande värden och fordra samma hänsyn. Tvärtom tycks det råda en stor omedvetenhet om dess kvaliteter, om vad som lyfter den från väderskydd till arkitektur.

Detaljer på 1950- och 60-talshus; burspråksfönster i Älvsbyn, tunna balkongfronter i Arvidsjaur, konstnärlig utsmyckning i Älvsbyn, balkongsmide i Överkalix, murverk med infärgade stötfogar och fasadutsnitt med murade fönsteromfattningar i relief och putsat entréparti med originalarmaturer i Övertorneå.

Förvaltningen av modernismens kvaliteter – styrd av finansieringsregler och bristande medvetenhet

Många av de åtgärder som skett i det löpande underhållet eller för att svara mot samhällets förändrade krav på energiförsörjning, tillgänglighet och/eller standard har påverkat dessa särdrag och detaljer. Balkongräcken och -fronter, fönster och portar har i stor utsträckning förändrats eller bytts ut mot nytt i en annan tids standardformat och katalogutförande, ofta i nya, främmande material utan anpassning till byggnadens egenart och kvaliteter. Fasader har tilläggsisolerats så att dimensioner och proportioner förskjutits och elegant utförda möten mellan olika byggnadsdelar blivit klumpiga och förfulande.

Det som varit det största hotet mot kulturhistoriska och arkitektoniska värden i modernismens bebyggelse är de statliga finansieringssystem som subventionerat modernisering och standardförbättring, på bekostnad av ett varsamt underhåll. Det har i praktiken lett till att onödigt omfattande ombyggnader tillgripits som ett medel för att finansiera eftersatt underhåll. Stora skador har därigenom tillfogats den moderna bebyggelsen under det sena 1900-talet. De s.k. ROT-programmen – statliga räntesubventioner för reparation, om- och

tillbyggnad – under åren 1984-99 har trots plan- och bygglagens krav på varsamhet ofta inneburit ett stort ingrepp i byggnadernas yttre gestaltning. Avsevärda arkitektoniska ingrepp har gjorts såväl i den monumentala som i den vardagliga bebyggelsen, men generellt sett är offentliga byggnader som skolor, idrottshallar, ålderdomshem mer oförändrade än annan modern bebyggelse. De byggnader som påverkats i högst grad är flerfamiljshusen.

Denna omedvetenhet och brist på uppskattning bland förvaltare och beslutande tycks väl motsvaras av gemene mans synsätt. Den lilla enkät- och intervjuundersökning som gjordes på respektive ort, baserades på tio lokala exempel, varav ett visade en äldre byggnad. Det var genomgående den äldre byggnaden som fick högst uppskattning. En vanlig kommentar till den kommunala planeringen var att man rivit för mycket av den äldre bebyggelsen.

Överhuvudtaget kan man bakom kommentarerna skymta att de avspeglar den svarandes syn på vad byggnaden rymmer, om man har positiv eller negativ erfarenhet av den enskilda byggnaden eller byggnaden som typ.

I undersökningen ingick också en fråga om det ska finnas regler för hur byggnader får förändras – frågan ställdes efter att den svarande kommenterat de lokala exemplen. Här gick åsikterna isär och kring hälften av de intervjuade tyckte att sådana regler bör finnas – medan andra menade att några regler kan behövas, åter andra att rådgivning vore bättre och några menade till att ägarna ska få bestämma själva.

Förklaringen till denna omedvetenhet när det gäller yngre bebyggelse finns i en kombination av det upplevda värdet, byggnadsprocessens förändring och arkitekturens utformning, men också i något man skulle kunna kalla den tidsmässiga hemmablindheten. Från att bygandet en bit in på 1950-talet utfördes med förhållandevis hantverksmässiga metoder som gav ett kvalitativt gott resultat kombinerat med en enkel men funktionell arkitektur, som i den allmänna uppfattningen stod för ett kvalitetsbegrepp, blev byggprocessen senare snabbare och mer industribetonad. Nya oprövade material började användas samtidigt som en mer avskalad och repeterande arkitektur trädde fram. Platta tak och korta takutsprång skapade problem, den upplevda bristen på kvalitet förorsakade också ett bristande förtroende för arkitekturen. Det dåliga ryktet har följt den moderna bebyggelsen och metoderna för hur den hanterats har tillåtits bli onödigt grova och generella.

Nedan visas några av de vanligaste förändringar som blivit resultatet av ROT-åtgärder och energibesparande insatser.

Tak

Många av 1960-talets lamellhus får helt ny och annorlunda profil när de slentrianmässigt förses med sadeltak genom att takstolar monteras ovanpå de platta taken. Ombyggnaden innebär att byggnadens karaktär helt förändras och det tidstypiska uttrycket går förlorat.

Takmaterial byts ibland från papp till plåt, eller från tegelpannor till plåt. Förutom att materialbytet ändrar intrycket av takets tyngd, innebär det ofta samtidigt ett färgbyte, vilket är olyckligt då färgsättningen är en del i den arkitektoniska helheten.

Miljonprogrammets platta hus får sadeltak, Älvsbyn sommaren 2004.

Fasader

Det finns många exempel på utvändigt tilläggsisolering av fasader i samband med energibesparingsåtgärder. Puts- och tegelfasader, ibland också träfasader, ersätts med plåt- eller fasadskivor, ofta i nya färger. Plåtfasaderna avviker i färg, form och struktur från det ursprungliga materialet. De industriellt tillverkade fasadskivorna har en yta som efterliknar spritputsen, men ger ändå fasaden ett stumt uttryck.

Förutom att fasadens yta förändras vid tilläggsisoleringen får byggnaden helt andra proportioner vid fönster-, sockel- och takanslutning. Även ommålning av putsade ytor och ytor av råbetong med felaktig färgtyp kan få stora konsekvenser för byggnaden genom ett mer livlöst fasaduttryck.

Tilläggsisolering bakom nya grängade fasadskivor, Älvsbyn.

Fönster

Fönsterbyte är en vanlig förändring inom alla byggnadskategorier alltsedan energikrisens dagar. De vanliga två eller trelufts-fönstren har bytts mot pivåhängda perspektivfönster med isolerglas. Ibland får fönstren också löstagbara spröjsar med en helt annan indelning än tidigare. Det har också blivit vanligt att träbågar ersätts med ”underhållsfria” aluminiumbågar. Fönsterbytet har ofta inneburit att fönstrens storlek minskat genom att de nya, så kallade instickskarmarna monterats i de befintliga karmarna, samtidigt som snickerierna

fått grövre dimensioner.

Även många offentliga byggnader har fått dramatiskt minskade fönsterytor. På de offentliga byggnaderna har denna ändring ofta genomförts på ett mer genomtänkt sätt än på flerfamiljshusen, men innebär ändå en stor förändring då stora sammanhängande glasparter varit ett bärande uttryck i arkitekturen på många skolor och idrottshallar m.fl.

Fridhemsskolan och kommunhuset, båda i Arvidsjaur visar hur glasytan i fönster respektive fönsterband förminsats i energikrisens spår.

Sentida vindfång och veranda i modern allmogestil ställd mot gatufasaden på det stilfulla funkishuset i kv. Finken, Älvsbyn.

Entréer och portar

Att byta ut de gamla, välproportionerliga och individuellt utformade träportarna till aluminiumportar ur ett katalogsortiment och bygga sadelformade skärmtak över entréerna, är en närmast slentrianmässig åtgärd på såväl flerfamiljshus som offentliga byggnader på de undersökta orterna. Ibland tas också kakelsättningar kring entréerna bort. Metallräcken och huggna stentrappor byts ofta ut i samband med restaurering och handikappanpassning. Det finns också exempel på strama funkisbyggnader som försetts med verandor och förstukvis-tar i allmogestil.

Balkonger

Balkonger är ett av de viktigaste arkitektoniska uttrycksmedlen för modernismens byggnader. Samtidigt är de mycket utsatta för väder och vind och fordrar med tiden en hel del underhållsåtgärder. Balkonger är också ett konkurrensmedel vid lägenhetsförmedling och därför är det vanligt att balkongplattor byts ut, ytan ökas, fronter och räcken byts mot standardutförande som inte är anpassat till byggnadens uttryck och tidsprägel. Ibland rivs de gamla balkongerna bort och nya, ofta mycket större balkonger hängs upp på konsoler fästa i väggarna. För att skydda mot regn och snö monteras ofta ett pulpettak över den översta balkongen. Dessa åtgärder ger nästan alltid ett klumpigt intryck i förhållande till de ursprungliga lösningarna.

Balkonger som förstörats och försetts med tak och ny frontplåt, kv.Vargen, Arvidsjaur och Lärargatan i Överkalix.

Trapphus och hissar

ROT-arbetena har ofta innefattat en hissinstallation som tar upp större delen av den ursprungliga trappuppgången. Nyinstallationerna innebär att trapphusen får en ny gestaltning när färgsättning, räcken och belysning ändras.

Utomhusmiljöer

Flerfamiljshusens utomhusmiljöer har inte förändrats i lika omfattning som affärsmiljöerna. En viss omgestaltning har dock ägt rum genom att parkeringsplatser har utökats och lyktstolpar, räcken, staket, trappsteg, trottoarer och ytbeläggningar ändrats samtidigt som en del lekplatser tillkommit.

Den största förändringen under den senare delen av 1900-talet har skett i de centrala affärs-, arbets- och servicekvarteren där vägar, parkeringsplatser och varuhantering har tagit

Gårdsmiljöer i kv. Alen Älvsbyn, Repslagaren Övertorneå, Vargen i Arvidsjaur och kv. Skatan, Arvidsjaur.

allt mer utrymme i anspråk. Andelen hårdgjord markyta har ökat till den grad att det nästan inte finns någon ”grön” markyta mellan dessa hus.

Tillbyggnader

Den tendens att bygga på husen med fler våningar, som man kan se på större orter förekommer nästan inte alls på de studerade orterna. De påbyggnader som skett rör främst änd-

Ica-huset i kv. Lommen Arvidsjaur, påbyggt med två våningar.

Kv. Almen Älvsbyn - ett lyckat exempel på förtätning av ett centrumnära 50-talsområde.

rad takform, med ett undantag i Ica-huset i kv. Lommen, Arvidsjaur, som byggts på med två extra våningar i en klart avvikande stil.

Även om det finns exempel på rivningar inom det sena 1900-talets bostadsområden så finns också enstaka exempel på förtätningar, t. ex. i kvarteret Almen i Älvsbyn där ett av 1950-talets bostadsområden förtätades med flera nya hus på 1990-talet.

ARVIDSJAUR

Arvidsjaur 2004

Arvidsjaur tätort är kommuncentra för ca 7000 invånare fördelade på ca 5 700 km² i Norrbottens inland. Av dessa bor 4 700 i tätorten. Samhället ligger på en flack hed omringat av en mängd småtjärnar och den stora Arvidsjaursjön i norr och öster. Näringslivet domineras av trä- och skogsindustri och besöksnäring vid sidan av offentlig sektor där Arméns Jägarbataljon (f.d. K4) är den viktigaste. Orten har egen flygplats med direktförbindelse till huvudstaden.

Ortens bakgrund

Den gamla kyrkbyn har sitt ursprung i 1600-talets sockenbildning i inlandet. Sockenbildningen genomfördes som en konsekvens av att den bofasta befolkningen dragit sig allt högre upp längs älvdalarna och avståndet till kyrkplatsen vid kusten med tiden hade blivit orimligt stort. Men statsmaktens behov av att kontrollera handel och skatteuppbörd i de nordliga områdena var också en viktig orsak till inlandets nya marknads- och kyrkplatser.

Som på många andra kyrkplatser i övre Norrland byggdes en kyrkstad i anslutning till kyrkan. Kyrkstaden var här indelad i Lappstaden med kåtor och härbren, Bondstaden med böndernas kyrkstugor och Borgarstaden där Piteåhandlarna hade sina hus.

Kyrkbyn, som under flera århundraden i huvudsak fungerade som kyrk- och marknadsplats samt administrativt centrum, började växa till tätort i samband med skogsnäringens expansion i slutet av 1800-talet.

Storgatan – huvudgata & genomfartsväg, kantad av ortens karaktäristiska blandning av nytt och gammalt, öppet och slutet byggnadssätt med skiftande byggnadshöjder.

Arvidsjaur's betydelse som centralort utvecklades i takt med det moderna landsvägnätets utbyggnad som pågick under 1900-talets första hälft. En stor händelse var när inlandsbanan invigdes 1930 och öppnade för gods- och persontrafik. Tillgången till egen bil, landsvägsbussar och tågförbindelser gjorde det möjligt att bo i kyrkbyn och pendla till arbete och annan verksamhet, vilket bidrog till att allt fler bosatte sig i här.

Som en följd av ökad levnadsstandard och den statliga bostadspolitiken styrdes ortens tillväxt under 1970- och 1980-talen av en stor efterfrågan på småhus. Villaområdet Nyborgsheden växte etappvis med som mest 60-70 småhus per år och samhällets centrala delar förtätades genom att ett stort antal flerbostadshus tillkom.

Äldre drag i dagens stadsbild

Den nuvarande kyrkan – en ståtlig utsirad träkyrka från förra sekelskiftet – ligger i norra fonden av Storgatan.

Av den gamla kyrkstadens bebyggelse har endast Lappstaden blivit kvar. När den reserve-rades för ”Allmänt kulturhistoriskt ändamål” i 1947 års stadsplan var det den allra första bevarandeinsatsen i kommunens planering.

Aittor och kåtor i Lappstan 2003.

Lärkträdsallén genom kv. Skogen.

Samhällets centrala delar är än idag starkt påverkat av den äldsta planen som ritades av Axel Orstadius 1884. Planen är en utpräglad rutnätsplan med breda gator lagda över den fåtaliga bebyggelse som då fanns på platsen. Senare upprättade planer har bara inneburit smärre justeringar av den ursprungliga. Orstadius gatunät, parker, kvartersytor och torg bildar stomme och förstärks i vissa delar av alléer som planterats i brandbegränsande syfte. Alléerna finns i vissa delar ännu kvar, framförallt längs gatorna mellan Storgatan och Järnvägsgatan. Även Järnvägsgatan kantas av en vacker plantering av björk och gran. Till kvarteret Skogen leder en mäktig lärkträdsallé.

På kartan bildar ett smalare kvartersband en axel mellan jägmästarbostället Skogen och Stortorget. Denna axel har alltsedan 1800-talet haft officiell karaktär kring Storgatan, med medborgarhus och kommunhuset som står på tingshusets gamla plats. Men ”Stortorget” i axelns andra ände har aldrig blivit mer än en gräsyta som under sent 1980-tal delvis togs i anspråk för en barnstuga.

I och med att järnvägen anlades i byns sydvästra del 1930 skedde en viss omorientering av samhällets kommersiella tyngdpunkt och Stationsgatan började bebyggas med butikshus med slutna kvartersfronter mot gatan.

Ortens karaktär

Samhällets mest centrala delar – kvarteren som gränsar till Storgatans norra sida och området mellan Storgatan och järnvägen – uppvisar en blandad, ibland charmig men ofta splittrad stadsbild. Storgatans skyline pendlar mellan låga, platta köplador med skärmtak utdragna över trottoarerna och två till fyra våningar höga hus, sida vid sida. Gamla eller rekonstruerade hus från förra sekelskiftet blandas med sakliga 40-talslängor, 1950-talets omsorgsfulla tegelarkitektur och 1960-70-talens tegelklädda fönsterbandsfunkis. Slutna kvarterslängor samsas med öppna kvarter som ger inblick på gårdarna.

Storgatan vid Köpmantorget.

Storgatans skyline kv. Göken.

I centrum finns tre anlagda parker, Marklundsparken som är en stor tallskogspräglad naturpark med parkbänkar, lekplats och damm och en mindre blomsterplanterad figurpark; Johannaparken intill Köpmantorget. Parken bakom Ica, i kv. Lommen är en modern park med lusthus och muralmålning, mot plattlagda ytor växlat med gräsmattor.

Men också Centralbadets friluftsbad, Lappstaden och kvarteret Skogen har parkkaraktär.

Marklundsparken.

Johannaparken.

Storgatans funktion som samhällets pulsåder och genomfartsled är starkt betonad i stadsrummet genom den gräsbevuxna refug som separerar körbanorna.

Infarten från Luleåvägen kantas av en sammanhållen rad av trevåniga lamellhus som har kvar mycket av sin starka karaktär trots att de flesta är tämligen förändrade med nya plåt-

Kv. Vargens fasader mot infartsvägen. Nedan trädgårdsstaden med insprängd handel och service utmed Stationsgatan.

fasader, förstorade balkonger och nya, annorlunda fönster. Granne med dessa längor ligger hotell Laponia, uppfört i en helt annan anda, där huskropparna följer topografin och kryper utmed marken. Infarten från andra hållet har inte samma rumsliga karaktär, här ligger kyrka och vårdcentral indragna från vägen som bildar ett öppet, lummigt gaturum tills man är mitt i det kommersiella centrat.

Den moderna hyreslängan i form av fönsterbandsfunkis har landat bredvid trädgårdsstadens klassicistiskt inspirerade fåfamiljshus – här kv. Göken & Gökungen. Till höger samlat område med fönsterbandsfunkis från 1965 i kv. Lärkan.

Stadsdelen mellan storgatskvarteren och järnvägen karaktäriseras av en öppen trädgårdsstad med stora tomter, bebyggda med en- eller fåfamiljshus med gårdshus och lummig grönska. En hel del småföretag med verkstäder och gårdsbutiker finns inrymda i denna del. Trädgårdsstadskaraktären bryts i kvarteren mellan Västra Skolgatan och Västlundavägen av insprängda hyreslängor i 1960-talets kubiska fönsterbandsfunkis, men även av 1990-talets tjocka punkthus med rundade takformer.

1960-talets välbekanta tegelarkitektur finns även i några kvarter norr om Storgatan, men då samlad i grupper – kv. Hinden ger exempel på en öppen gruppering som förstärks av de kvarlämnade krontallarna. I kv. Ärlan-Lärkan däremot har husen fått en mer rätlinjig uppställning i fyrkant kring öppna gårdsplaner där naturmiljön inte tillvaratagits på samma sätt.

Järnvägens ankomst till en ort har alltid inneburit att nya stråk och områden blir attraktiva, och Arvidsjaur är inget undantag. Tankarna att utforma Stationsgatan som ett huvudstråk är fortfarande tydliga dels i den obrutna siktlinjen med järnvägsstation respektive Ringelskolan i varsin fond, dels i gatans bredd och de kombinerade butiks- och bostadslängorna i kv. Bofinken och kv. Korpen.

Ovan kv. Skatan mot Storgatan, 1950-60-talslängor sluter gaturummet. Nedan Stationsgatan, Kv. Bofinken med butiks- och bostadshus i 50-talets putsarkitektur, HSB:s Riksförbunds arkitektkontor 1957.

Men ännu på 1960-talet fanns tilltron till samhällets utveckling längs Stationsgatan avspeglad i kv. Fasanens butikslänga norr om Storgatan. Det stadsmässiga huset ligger idag som solitär längs en gatstump som kan upplevas som vid sidan av det stora stråket, trots det centrala läget.

Orten har en väl utbyggd service för sport och fritid med sport- och simhallar vid skolorna. Sporthallen och centralbadet med både inom- och utomhusbassänger ligger centralt, i norra delen av samhället finns Ringelvallen, en fullt utrustad idrottsplats med fotbollsplan och löparbanor, ishall mm. I samhällets sydöstra del finns vinter- och sommargolfbana, ridhus, skid- och skidskyttstadion. Ett nät av promenadvägar omger samhället och här finns flera tätortsnära tjärnar med fiskemöjligheter, som Nyborgtjärn nedanför hotell Laponia vid Storgatan.

Modernismen i planeringen

Arvidsjaur blev municipalsamhälle 1937 och den första moderna stadsplanen fastställdes 1941. Planen föreskriver slutet byggnadssätt i två våningar längs Storgatans mest centrala delar, och längs de kvarter som kantar Stationsgatan, men även i kv. Lommen och Skarven mot Östra Skolgatan.

Under 70-talet sker en viss förtätning genom att nytillkommande bebyggelse får sluta kvarteren mot gatan, som i kvarteren Skatan, Ripan och Trasten. Men planeringen återgick snart till den öppna stadsplanen med kortare och lägre, fristående byggnader som ger inblick mot gårdsrummen. I förarbetet till 1983 års områdesplan för de mest centrala delarna konstateras att: *”Flerbostadshusbyggandet under senare år har karaktäriserats av en stor-skalighet med relativt långa huskroppar i 3 våningar mot omgivande gator. Härigenom är en viss ”invallning” av gatusystemet påbörjad i flera bostadskvarter. Detta bebyggelsesätt är främmande för det ”gamla” Arvidsjaur, som präglas av en öppenhet mot kvarterens inre delar. Ett framtida byggande av flerfamiljsbostadshus bör ta sikte på att så långt som möjligt behålla denna öppenhet och småskalighet. Detta kan ske genom att husens längder begränsas, våningsantalet reduceras och att gaveluppställningar tillämpas i större utsträckning.”*

En bevarandeplan antogs som en del av 1983 års områdesplan. Bevarandeplanen tar inte upp byggnader tillkomna efter 1930.

År 2000 antog kommunfullmäktige en kulturmiljöplan¹ till grund för kommunens arbete med att bevara och utveckla kulturmiljöerna. Men inte heller denna kulturmiljöplan omfattar byggnader eller miljöer yngre än från tidigt 1930-tal.

I 2002 års fördjupade översiktsplan för tätorten fastslås bl.a. att genomfartstrafiken efter Storgatan skall bibehållas, istället för att skapa en förbiledning av genomfartstrafiken som tidigare diskuterats. Planen öppnar för framtida bostadsbyggande genom förtätning och omvandling av äldre byggnadskvarter, såväl som exploatering av nya bostadsområden. I planen betonas samtidigt vikten av att de äldre, värdefulla byggnaderna och miljöerna bevaras, och att 1983 års bevarandeplan ska fortsätta gälla, liksom byggnadsnämndens rekommendationer för äldre kvarter från 1989 (efter vissa justeringar) och att byggnaderna inom de miljöer som redovisas i Kulturmiljöplanen 2000 bevaras i ursprungligt skick. Dessutom framhålls särskilt att exteriören på hotell Laponia ska behållas i sitt 1950-talsutseende. Detta är den första ”officiella” signalen om uppskattning av den moderna bebyggelsen inom tätorten.

1 Kulturmiljöplanen gäller för hela kommunen, inte bara tätorten.

Kommentarer om ortens moderna hus

För att fånga upp allmänhetens syn på ortens moderna bebyggelse genomfördes en enkel intervjuundersökning, kopplad till en mindre utställning. Precis som på de övriga orterna fick det enda traditionella, gamla hus som ingick i urvalet högst uppskattning bland de tillfrågade. I detta fall var det en gammal handelsfastighet med snickarglädje och vackra fönster.

Hotell Laponia fick många, försiktigt positiva omdömen, men även vårdcentralen fick uppskattande kommentarer – flera kommenterade att det var bra för att vara en institutionsbyggnad. Minst uppskattat blev ett traditionellt hyreshus från 1960-talet. Men merparten av de visade husen rönt blandade kommentarer. Många gånger avfärdas byggnaden som helhet men ibland preciserar man detaljer som man inte förmår uppskatta – det kan gälla färg, dimensioner eller takform. Kommentarer kring parken i kv. Lommen var att den är alltför tråkig och trädfattig. Det rörde också motsatta meningar om muralmålningen. En generellt positiv hållning till parker framskyftar bakom omdömena om just denna park.

Bland byggnader och miljöer som står som symbol för orten betonades framförallt kyrkan och Lappstan men även Hotell Laponia, K4 och kommunhuset med älgskulpturerna.

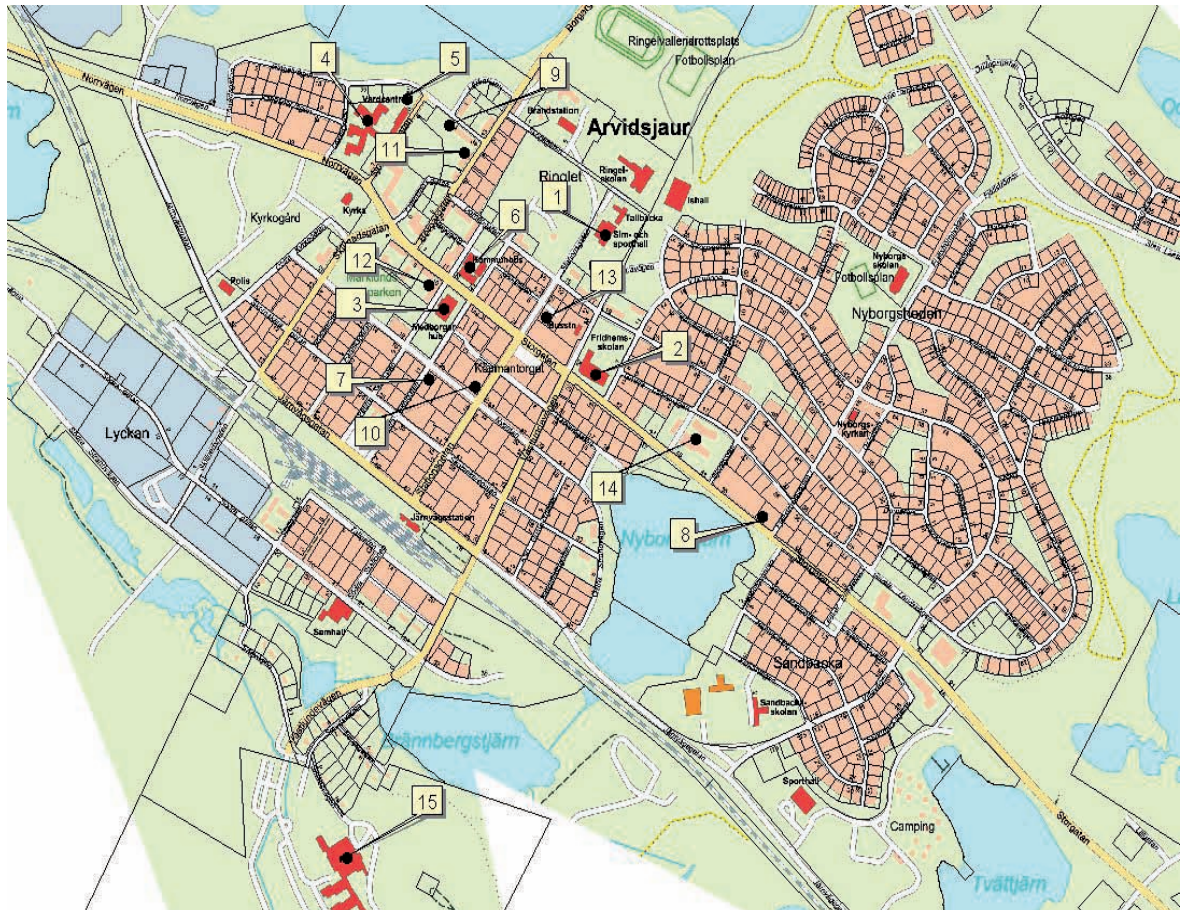
Få hade någon kommentar kring de förändringar som centrum genomgått på senare år. Någon uppskattade den tvåfiliga trafiklösningen på Storgatan och en framhöll att det var bra att ICA-huset byggts på med en våning. Den senare frågan skymtar i ortens offentliga debatt när ombyggnaden var aktuell på 80-talet och omnämns fortfarande spontant av gamla ortsbor.

De tio byggnader/anläggningar som ingick i den lilla utställningen i samband med intervjuerna.

Exempel på Arvidsjaurns moderna byggnader

De följande sidorna visar ett antal exempel på modernismens avtryck i olika epoker, stilar och byggnadstyper. Urvalet grundas inte på någon värdering men speglar modernismens karaktär på orten.

Karta med de presenterade byggnaderna markerade.
Copyright Lantmäteriet dnr 106-2004/188

1. Centrumbadet/Sporthallen, kv. Kråkan. Byggår 1962. Arkitekt; N. Halla och R. Teglund, Umeå. En om- och tillbyggnad utfördes 1994, Arkitekthuset, Piteå.

Trots ändringar en starkt tidspräglad byggnad som är ett tydligt uttryck för välfärdssamhällets framväxt.

2. Fridhemsskolan, kv. Fridhem. Byggår 1963. Ark; NAB Konsult, ombyggt 1984, ark. Husritarna, Umeå.

Tidspräglade volymer där energikrisens avtryck i form av fönsterbandens nedkrympta glasytor infogats med respekt för byggnadens karaktär.

3. Medborgarhuset. Byggår 1970 ombyggt 1981, 1983 och 1991. Ark; NAB konsult, Luleå.

Medborgarhuset bildar en pendang till kommunhuset på andra sidan gatan, med många allmänna funktioner som bibliotek och biograf mm under samma tak. Byggnaden präglas av en "demokratisk" arkitektur utan monumentala anspråk och de olika delarna är lätta att nå från olika håll utan att besökaren behöver passera någon "portvakt".

4. Länsmansgärdans vårdcentral/
sjukhem. Byggår 1983. Arkitekt; NAB
Konsult Luleå.

Institutionsbyggnadernas postmodernistiska siluetter tecknar sig mot himlen, väl synliga från norra infarten. Tillbyggnaderna är intressanta tidsdokument med sina markerade taksprång på tunna konsoler och uppbrutna volymer som håller ner skalan.

5. Parkeringsdäck vid vårdcentralen.
Byggår 1980. Arkitekt; NAB konsult
Luleå, Tage Isaksson.

Brutal betongarkitektur som är ett uttryck för de stora resurser som anslogs till primärvårdens utbyggnad i slutet av 1970-talet

6. Kommunhuset Kv. Tranan. Byggår
1947. Arkitekt; John Åkerlund, Stock-
holm. Flyglarna byggdes 1974-75
– då med plana tak. Ark. RKB Bygg-
konsult AB. 1983 byttes fönster och
entréparti i gamla delen. Klockan på
taket tillkom några år senare.

Kommunhuset är ett tydligt tidsavtryck med sin klassicerande tegelfasader under skiffertäckt valmtak. Byggnaden är trots förändringarna en karaktärsbyggnad med stor betydelse för stadsbilden.

7. Solbackens servicehus kv. Skarven. Byggår 1983. Arkitekt; Husritarna, Umeå.

Byggnaden har lågt, valmat tak och under bakre gavelns indragna balkonger finns en utskjutande huskropp. Stilfull byggnad med tunna horisontella linjer i tak och balkonger. Takfönstrens utformning och de djupa fönstersmygarna uttrycker tidsandan.

8. Flerfamiljshus kv. Vargen. Byggår 1953. Arkitekt; Svenska Riksbyggens Arkitektkontor i Stockholm.

Originalbalkonger med korrugerade plåtfronter mot gatan, gavelburspråk och tunna tak över portarna.

De övriga tre lamellhusen i samma linje– som är några år äldre– har klätts in i plåt, fått nya fönster och större balkonger.

9. Hyreshus, kv. Ärlan. Bygår 1964. Arkitekt; NAB Konsult, Luleå.

Karaktäristiska 60-talsbyggnader.

10. Flerfamiljshus kv. Lommen 14. Byggår 1968. Arkitekt; Rit- o Konstruktionsbyrå (RKB-byggkonsult) Gösta Johansson, Luleå.

Restaurering i samband med att anliggande hus revs 1980. 1985, gjordes motivet av Malmesjaurdammen på gaveln, konstnär: Gerd Bergström och Kurt William, Mockfjärd. Tidstyppisk byggnad med fasadutsmückning som anspelar på ortens historia.

11. Flerfamiljshus, kv. Ärlan. Byggår 1964. Arkitekt; NAB-Konsult.

Lamellhus grupperade kring gårdar med tidens särdrag i form av mörkt fasadtegel och fönsterband, indragna balkonger med fronter i korrugerad plåt/smide.

12. Centrumhuset kv. Skatan 6. Byggår 1957. Arkitekt; Gottfrid Bergenudd.

Omsorgsfull tegelarkitektur med enkla mönstermurningar, tidspräglade balkonger och fasadpartier av glasbetong.

13. Butiks- och bostadshus kv. Fasanen. Byggår 1964. Arkitekt; RKB-Byggkonsult, Luleå.

Lamellhus i tegel med tidstypiska detaljer som glasad butiksvåning i gatuplan, flackt tak, halvt indragna balkonger med gjutna gavlar och plåtfronter, kakelinklädda entréer och portar i ädelträ.

14. Hotell Laponia. Byggår 1957. Arkitekt; Ole Helwig.

Byggnaden saknar markerat sockelparti och ger intryck av att resa sig direkt ur marken. Fönsterbanden "hänger" i takfoten. Det stora taket gör att byggnadens profil följer sluttningen ned mot tjärnen. Hotellet byggdes till med nya flyglar 1977 då även dagens inredning skapades. Helwig ritade även Shell bensinstation, som ligger i nära anslutning till hotellet, i samma stil.

15. Norrlands Dragonregemente K4 Byggår 1974. Arkitekt; MAF Luleå.

Modern försvarsbyggnad av stort symbolvärde för orten.

ÄLVSBYN

Älvsbyn 2004

Älvsbyn ligger inom det s.k. Fyrkantenområdet med 150 000 personer inom en radie av sex mil. Knappt 9 000 av dessa bor i Älvsby kommun. Samhället Älvsbyn ligger på och kring en kulle vid västra stranden av Piteälven. Det omgivande landskapet är dramatiskt med förkastningsbranter och höga berg som möter de flacka, rika jordbruksmarkerna utmed älvstränderna.

Näringslivet har en förhållandevis jämn spridning mellan olika branscher med spjutspetsar inom områden som trä, livsmedel och teknik/materieltest med framgångsrika företag som Älvsbyhus och Polarbröd. Det är dock den offentliga sektorn som sysselsätter merparten av invånarna, bl a vid RFN-basen, Försvarets materielverks högteknologiska anläggning Enator Miltest AB för robottest i Vidsel.

Många arbetspendlar till andra kommuner inom Fyrkanten. Orten har goda kommunikationer med stambanan som går genom samhället och Luleå/Kallax flygplats inom mindre än en timmes bilfärd.

Ortens bakgrund

Kyrkomiljön är grunden för byns etablering. Kyrkan byggdes på 1810-talet och kyrkstan etablerades vid samma tid. Älvsbyns kommun bildades 1874, som en avknoppning från Piteå landskommun. När norra stambanan nådde fram till Älvsbyn 1894 påskyndades ortens tillväxt genom de goda förbindelser med övriga landet som därmed öppnade sig. Många hantverkare och handelsmän från kustlandet – som saknade järnväg – sökte sig till Älvsbyn, som under en period blev ett handelscentrum för inlandet. När bibanan till Piteå etablerades 1915 flyttade handelsmännen åter till kusten och därmed avtog denna utveckling. Före andra världskriget var jord- och skogsbruk de viktigaste näringskällorna vid sidan av handel och hantverk. Älvsbyn blev municipalsamhälle 1933 och köping 1948, byarna runt om bildade en egen landskommun. 1968-69 slogs landskommun och köping samman till Älvsby kommun.

Träindustrin har funnits på orten sedan 1930-talet, men en avgörande händelse var när Älvsbyhus AB i mitten av 1950-talet flyttade hit från Norrfjärden, företaget är fortfarande kommunens största med ca 300 anställda. Vid slutet av 1950-talet etablerades RFN:s robot-skjutfält i Vidsel och en del anställda valde att bo i Älvsbyn. Mellan 1950 och 1970 ökade tätortens befolkning från 2800 till 4400 och uppgick 2004 till drygt 5000 av de 8 773 kommuninvånarna.

Under 1970-talet pågick förberedelserna för ”stålverk –80” i Luleå. Stålverksetableringen förväntades leda till stor efterfrågan på bostäder i Lulea-regionen, och kommunen såg möjligheten att bygga bostäder för de tilltänkta stålverksarbetarna då Luleå bara ligger ca 60 km bort. Stora nyanlagda bostadsområden runt den gamla bykärnan bebyggdes med Älvsbyhus. Även om stålverksplanerna kom av sig, var det år 2000 mer än 500 Älvsbybor som arbetspendlade till andra kommuner.

Äldre drag i dagens stadsbild

De tydligaste äldre drag som lever kvar i dagens stadsbild är kyrkomiljön med kyrka och kyrkstad, som en gång varit tre gånger större än idag. Men den gamla kyrkbyn ligger upp-

Överst Storgatan mot Kyrkberget i söder, nedan gränd i Kyrkstaden.

levelsemässigt perifert i förhållande till dagens centrum, även om Storgatans södra ände går ända upp på Kyrkberget.

Den gamla landsvägen har permanentats i Gammelvägen-Storgatan som utgör dagens huvudgata. Efter järnvägens tillkomst 1894 blev landsvägsstråket från kyrkan mot järnvägsstationen (nuvarande Storgatan) handelscentrum. 1930 var Storgatan kantad av bostadshus, affärer, kaféer, posthus, raxsalonger, banker, fotoateljéer, varuhus och bilverkstäder. Järnvägens sträckning är en annan fast etablerad struktur, som bäddat för industriområdets lokalisering till andra sidan spåret.

Ortens karaktär

Samhället gräns mot omgivande landsbygd är tydlig. Besökare som kommer från söder möter samhället via den lummiga Fluxendalgången, efter att ha korsat bron över Piteälven. Där dalen möter slätten mynnar vägen i en rondell, där man antingen kan välja att fortsätta norrut, genom ett villaområde, eller angöra centrum som ligger i kvarteren närmast nordnordväst om rondellen.

Nedanfö Kyrkberget är samhället påfallande platt och genom dess nordvästra delar slingrar sig Korsträskbäcken.

Samhällets kommersiella centrum ligger i stort inom den triangel som bildas av kvarteren kring korsningen Östermalmsväg/Storgatan, Storgatan/Nygatan och infartsrondellen.

Det kommersiella stråket är ortens mest stadsmässiga område, kantat med modern trevåningsbebyggelse från 1950- till 1990-tal med enstaka äldre hus insprängda. Men på

Ica & Konsums låga och rytmiskt pilasterindelade fasadlängor mot Storgatan fick sin nuvarande gestalt kring mitten av 1970-talet. Ica ritades 1973 av I Porosclav, Malmöfältens arkitektkontor.

Storgatan norrut från korsningen med Nygatan, hotellet t v och den ringlande bäckravinens lummiga växtlighet till höger i bilden. Högra bilden visar bostadsområdet utmed Storgatans sträckning närmast järnvägen, kv Liljan.

Storgatans västra sida, alldeles nedanför backen upp mot Kyrkberget, bryts det stadsmässiga intrycket av Ica:s och Konsums platta köplador, som mot Storgatan fått relativt omsorgsfullt utformade tegelfasader, fastän de vänder sina huvudentréer mot de bakomliggande parkeringsytorna.

Storgatans sträckning norr om Nygatan präglas i hög grad av den ringlande lummiga ravinen kring Korsträskbäcken och bebyggelsen mellan hotellet och järnvägen, ett gatuparti som snarare har karaktär av förort än en del av huvudgatan.

T.v.låga flerfamiljshus i en tunn putsarkitektur från tidigt 1960-tal i kv Björken (Gunnar Anderssons Ritkontor 1962), t.h. smågårdskvarter i Tallen, sent 1970-tal (NAB Konsult S-E Pohjanen 1977).

Efter 1950-talet har samhället till övervägande del vuxit genom att villamattor lagts ut kring centrum. På Lomtjärnsberget och i kvarteren NÖ om centrum finns en småskalig flerfamiljsbebyggelse i varierande skepnad som i sina äldsta delar daterar sig till 1950-talet. Men här finns också ett smågårdskvarter från sent 1970-tal. Delar av området var från början utlagt för en blandning av småindustri och bostadsbebyggelse.

I kvarteret Almen som brer ut sig över sluttningen norr om Lomtjärnen finns ett av de tidi-

gaste exemplen på samlade, enhetliga bostadsområden. Det är små flerfamiljshus från tidigt 1950-tal, som förtätats genom anpassade tillägg på 1990-talet. Här finns också ett av 90-talets nybyggda områden, kv. Apeln med lätt bågformiga tegelhus i tre våningar med vind.

Överst kv. Almen med fem likadana 50-talshus, vartannat rött och gult, med tidens karaktäristiska portik och åttkantiga fönster som markering av trapphusen, ark Gottfrid Bergengrudd 1951. Nedan kv. Apeln byggt 1990. Två likadana, bågformiga huslängor formar sig kring en gemensam gård, ark. NAB Konsult Piteå.

Älvåkras gymnasiet. Bakom skolan skymtar träden som kantar Korsträskbäckens ravin.

De offentliga anläggningarna för idrott, skola och vård sträcker sig längs ett stråk sydväst om det kommersiella centrum, från Älvåkraslättan, över servicehuset Fluxen och Leken-skolan till vårdcentralen på Kyrkbergets sydsida.

Modernismen i planeringen

Den första stadsplanen som fastställdes år 1940, syftade till raka gator och genomfartsleder. I plantexten beskrivs genomfartsvägens dåvarande status; ”En resenär från Piteå har att ändra körriktning ej mindre än 7 gånger, varje gång åt motsatt håll på vägen mellan municipalgränsen och platsen framför kyrkan”.¹ De nya områdena på slätten i samhällets västra och nordvästra delar ordnades i en rutnätsplan, medan vägnätet i det äldre området kring kyrkan fick behålla sin följsamhet till berget. Planen föreskrev ett slutet byggnadssätt utmed Storgatans sträckning från dess utgångspunkt på Kyrkberget till Korsträskbäcken – husen skulle hålla en höjd om högst två våningar, men för stenhus kunde byggnadsnämnden särskilt medge tre våningar. I korsningen mellan Storgatan och nuvarande Nygatan låg Nytorget. 1940 års plan definierade också de platser för bostäder, skolor, industri och allmänna ändamål som i stora drag fortfarande består. Ett exempel är det centrala Älvåkraområdet ett flackt parti söder om Korsträskbäckens meanderslingor, där tre olika skolor samsas med idrottsanläggningar, som sporthall, badhus, ishall och Folkets Hus Forum.

Flera av ortens centrala parker och grönområden har sina rötter i 1940 års plan, som den stora Lomtjärnsparken med damm, promenadvägar, golfbana, lekanordningar och ute-scen. Parken kom dock inte att realiseras förrän på 1960-talet. Stora delar av de centrala egnahemsområdena men även Altunaområdet – ett villaområde norr om Korsträskbäcken – finns med i planeringen redan nu.

1 Plantext upprättad av ark Bertil Höök 1937 03 01.

1956 genomfördes en stadsplaneändring som gav Älvsbyn en mycket stadslik centrumbildning i jämförelse med de andra orterna i undersökningen. Avsikten var att sanera bebyggelsen längs Storgatan från järnvägsstationen upp till kyrkan och bygga trevåningshus längs hela sträckan – norr om Korsträskbäcken dock endast på gatans västra sida. Närmast järnvägsstationen anlades Konradsparken på gatans östra sida.

Planen låter genomfartslederna runda centrum på nya gator i stället för som tidigare förbi kyrkan och längs Storgatan. I verkligheten skulle det dröja innan den nya genomfartsleden byggdes.

Granskningsmyndigheterna Länsstyrelsen och Byggnadsstyrelsen framförde sina tvivel mot att bygga trevåningshus längs Storgatans hela sträckning. Man menade att planen var överdimensionerad och andelen flerfamiljshus alltför hög för ett samhälle av Älvsbyns storlek, både med tanke på stadsbilden och på samhällsmiljön, eftersom bebyggelsen till största delen avsågs inrymma bostäder. Trots tvivlen godkändes planen eftersom samhället var i stark tillväxt och kommunen hävdade att trevåningshus var en förutsättning för att markägarna skulle visa intresse att ersätta den äldre bebyggelsen, som annars skulle konserveras. Det fanns från kommunens sida ett starkt önskemål om att bebyggelsen längs huvudgatorna skulle saneras.

Den översiktsplan för tätorten som antogs år 1988 visar tydligt att planerna från 1940 respektive 1965 i stor utsträckning förverkligats, all äldre bebyggelse längs Storgatan – så när som på ett par hus – har ersatts med nya byggnader och skapat ett slutet gaturum utmed gatans centrala parti.

I samband med utarbetande av generalplan kring 1970 initierades en ändring av stadsplanen² för Kyrkmalmen (med kyrkstan) där man bl a slutgiltigt tog itu med genomfartstrafiken, som trots intentionerna i tidigare planer fortfarande gick mellan kyrka och kyrkstad. ”Målet för planarbetet har varit att planmässigt sammanföra kyrkostaden till en klar enhet, där kyrkstuguområdet ges specialbestämmelser som säkerställer dess fortblivande ...” Detta är första gången som bevarandefrågan skymtar fram i den kommunala planeringen.

I december 1985 fastställdes ny stadsplan för centrum. Planändringen hade initierats av behovet av ny tandvårdscentral och ny dagcentral med äldreboende. Det faktiska nyttjandet av centrum stämde också dåligt med den gällande planen från 1956. Genom 1985 års plan leds genomfartstrafiken helt bort från Storgatan till en centrumnära förbifart – något som skiljer Älvsbyn från de övriga orterna i undersökningen. Ett annat drag som skiljer orten från de övriga är att man utmed Storgatans centrala delar skapat ett intimare gaturum med en mer ”stadslik” miljö än på övriga orter. Den ursprungliga idén var att göra Storgatan till gågata, men planerna reviderades då Köpmannaföreningen motsatte sig planerna på gågata, av oro för att förlora kunder. Resultatet blev ett slutet gaturum med enkelriktad, avsmalnad körbana och kantparkering. Den ökade trottoarbredden har gett utrymme för både gång- och cykelbana och en hel del gaturekvisita som sittmöbler, skylthållare, parklyktor, blom- mor, planteringar och andra tillfälliga arrangemang.

2 Fastställd 1970-11-16.

Storgatans vällmöblerade gaturum.

Torget vid Besökarnas Hus.

Vid Besökarnas hus med turistinformation och resebyrå, tillskapades ett litet torg med fontän och sittplatser i en arkad.

I övrigt gäller de mer betydande planerna under 1960- till 1980-talen främst nya villaområden utanför centrum.

Älvsbyn var den första kommunen i landet som antog en kommuntäckande översiktsplan 1988. Till planen lades senare en bevarandeplan med syfte att; ”utgöra ett underlag för framtida detaljplaneringar och annan sektorsplanering” samt ”utgöra ett underlag för miljö- och byggnadsnämndens prövning av bygglovsärenden. Bevarandeplanen som i huvudsak gäller än idag, antogs som en del i översiktsplanen men tar inte upp någon byggnad uppförd efter 1940.

Synen på den äldre bebyggelsen framkommer i följande citat ur bevarandeplanen. Där det finns starka exploateringskrafter får den äldre bebyggelsen vika;

- ” Att bevara samtliga dessa är en omöjlighet i dagens samhälle som ändå är stadd vid ständig förvandling, ibland i snabb takt och vid andra tillfällen i ett lugnare tempo. Inget samhälle kan i längden förbli statiskt, viss förnyelse och förändring är både nödvändig och önskvärd. Oftast blir då den äldre bebyggelsen som får ge vika till följd av standardkrav och ekonomi.”

Sedan bevarandeplanen upprättades har sju byggnader rivits eller strukits från listan.

Kommentarer kring Älvsbyns moderna byggnader

Bland byggnader och miljöer som står som symbol för orten betonades hotell Polar framför de andra, men även AssiDomäns kontor - en sekelskiftesvilla med rik snickarglädje. Ortens hotell lämnar för övrigt ingen oberörd vare sig man uppskattar det eller inte; ”häftigt”, ”plus” och ”usch” hörs bland kommentarerna.

Även här fick det enda ”äldre” huset som ingick i urvalet störst uppskattning. Övriga byggnader får i huvudsak blandade kommentarer, med många tillägg om detaljer man inte uppskattar, som platta tak, illa anpassade tillbyggnader eller färgen. Många ger uttryck för avoghet mot flera av de 60-talshus som visades.

Kommentarerna kring Lomtjärnsparken var alltigenom uppskattanden, men flera hade synpunkter på att underhållet ofta släpar efter.

Bland kommentarerna kring sentida förändringar i centrum märks framförallt att man rivit för många gamla hus. Några kommenterar tomma affärslokaler och en att Konsum och ICA fått bygga alltför fula byggnader.

De tio byggnader som visades vid intervjuundersökningen. Favoriten längst ner t.v.

Moderna byggnader i Älvsbyn – en exempelkatalog

På de följande sidorna visas ett urval av uttryck för modernismens karaktär på orten. Redovisningen grundas inte på någon värdering.

Karta med de presenterade byggnaderna markerade.
Copyright Lantmäteriet dnr 106-2004/188.

1. Folkets hus/Forum1 kv. Bonden 1. Byggår 1952. Arkitekt; Gottfrid Bergenudd, Boden.

Tillbyggt i omgångar, den äldsta delen i 1950-talets typiska kryssförband med små, överraskande fasaddetaljer.

2. Sporthall kv. Bonden. Byggår 1962. Ark; Gottfrid Bergenudd.

Ett gott exempel på välfärdssamhällets gemensamhetsanläggningar, i tidspräglad tegelarkitektur och med konstnärlig utsmyckning på fasaden.

3. Kommunhuset kv. Trasten 9. Byggår 1971. Ark; NAB konsult, Luleå.

1960-talets funktionalism med mörka, tunga, kubiska volymer som genom sina dominerande fönsterband får en stark horisontallinje.

4. Flerfamiljshus Hjortronstigen
1-2. Byggår 1967. Ark; NAB- kon-
sult, Luleå.

*Husen har en omisskännlig tidsprä-
gel i sin kompromisslösa 60-tals-
funkis där fönsterbanden dragits
runt hela huset.*

5. Hyreshus/Affärsfastighet med fri-
sör/glasmästeri/pizzeria/polis, kv.
Liljan 14. Byggår 1954. Ark; Gunnar
Andersson Ritkontor.

*Huset är ett bra exempel på 1950-ta-
lets karaktäristiska lek med fasadfält
i olika kulörer. Motfallstaket över
butiksvåningen och smidesgaller som
bryter balkongernas plåtfronter är
andra tidsbundna detaljer. Takku-
porna är senare tillkomna.*

6. Älvsbyhus kontor Ställverksvägen
6. Byggår 1959. Ark; uppgift saknas.

*Läget och arkitekturens tydlighet ut-
trycker företaget som ortens stolthet.
Företagsskylten är en viktig del i det
arkitektoniska uttrycket.*

7. Hotell Polar kv. Tisteln 7. Byggår 1961, tillbyggt i etapper, -75 och -89, där varje etapp uttrycker sin epok. Samtliga gestaltade av olika arkitekter vid NAB Konsult; Göte Lundström, Gunnar Grönlund och Mats Tormod.

8. Hyreshus/affärsfastighet Höken 3. Byggår 1947. Ark; Gottfrid Bergenudd, Boden.

Assymetriska burspråk och stora perspektivrutor uttrycker tidsandan.

9. Skråställt tegelhus byggt som pensionärshem i kv Almen. Byggår 1953. Arkitekt; G. Bergenudd.

Burspråksfönster och kryssmurade tegelfasader.

10. Stiliga butiksfastigheter i kv Alen. Byggår 1955. Ark; Gottfrid Bergenudd.

Tre synkroniserade huskroppar i tegel med putsade fasadfält, små burspråksfönster och helglasad gattuvåning, obs sikten genom hörnet där huset vilar på en rund pelare – ursprungligen låg en bilaffär i hörnbutiken. Se även omslagsbilden.

11. Institutionsbyggande på Kyrkbergets sydsida. Det forna sjukhemmet från 1940-talet av vackert, gulrött tegel i fritt murförband. Uppgift om arkitekt saknas.

12. Ugglans äldreboende är en del av Kyrkbergets institutionsbyggnader. Byggår 1993. Ark; NAB Konsult Piteå.

Arkitekturen bryter upp ytterväggen genom de glasade burspråken och avspeglar tidens synsätt på ett mer privat institutionsboende.

Mellan det äldsta och det yngsta huset finns vårdbyggnader från flera av modernismens epoker.

13. Centralt industri- och småföretagarhus i kv. Kråkan. Byggår 1965. Ark; Gunnar Anderssons Ritkontor.

Huskomplexet som består av två längor kring en gemensam gård. Det är ett gott exempel på de industrihus som byggdes på 1960-talet i kommunal regi för att ge småföretagare tillgång till bra lokaler till rimliga kostnader. Funktionalistisk putsfasad med brandgavlar i tegel. Taket senare påbyggt.

14. Mellan husen i kv. Kråkan löper en betongmur med formsatt, geometriskt mönster. Muren döljer verkstadsgården – här fanns redan från början flera olika bilverkstäder men också tryckeri och kontor.

15. Sparbanken Nord-huset, kv. Aspen 21. Byggår 1988. Ark; Arkitekt-huset, Piteå.

Postmodernismens klassicerande anslag och de stora, djupa balkongpartierna tillsammans med det långt utdragna taksprånget är tydliga tidsmarkörer.

ÖVERKALIX

Överkalix 2004

Överkalix är centralort i en liten kommun med samma namn. Samhället ligger naturskönt på en udde där Kalix älv och Ängesån flyter samman, mitt i barrskogsområdet mellan kustregionen och malmfälten.

Centralorten består av kyrkbyn Bränna, som med tiden vuxit samman med närliggande byar. I Överkalix centralort bor idag omkring 2 000 av kommunens ca 3 900 invånare. Ortens näringsliv domineras av tillverkningsföretag inom träförädling, sandwichelement och IT, vid sidan av den offentliga sektorn.

Ortens bakgrund

Bränna har varit kyrkby och sockencentrum sedan 1600-talets mitt, anlagd på en gammal marknadsplats. Läget gav utmärkta färdleder längs älvarna och tillgång till ett givande fiske. På kyrkplatsen fanns redan i slutet av 1800-talet förutom kyrkans och rättsväsendets tjänstemän också läkare, handelsmän och hantverkare, post och telefonstation.

Precis som i andra inlandskommuner har skogs- och jordbruket varit de viktigaste näringarna fram till 1900-talets mitt. Näringar som än idag är de viktigaste utanför tätorten. Från 1960-talet och framåt har många småföretag startat inom handel, hantverk och trädgårdsodling. I början av 1970-talet fick orten sin första riktiga industri när Isolamin AB etablerade sig i kommunen. Företaget hade år 2003 ca 100 anställda. Trots återkommande insatser har arbetslösheten och utflyttningen varit stor under 1900-talets senare del.

Äldre drag i dagens stadsbild

Överkalix är en ort som står stadigt med ena foten kvar i den gamla kyrkbyn. Den lantliga prägel med en lågskalig träbebyggelse är tydligare än på de andra orterna, med kyrka och kommunhus mitt i byn. Viktiga gamla märkesgårdar som gästgiveriet och prästgården präglar ännu delar av huvudgatan med sina stora hus och trädgårdar. Den gamla landsvägen lever kvar i Storgatans lätt böjda sträckning. Orten är också starkt präglad av naturen och sitt läge på udden.

I en byggnadsplan från 1933 fastställdes kvartersindelning och vägnät som i stort sett finns kvar än idag.

Ortens karaktär

Storgatan är fortfarande samhällets kraftcentrum. Blandningen mellan nytt och gammalt ger gatan en hackig linje, där de nyare husen ligger mer tillbakadragna utefter en tänkt breddning av gatan medan de gamla ligger kvar i den gamla gatulinjen och ger ett avsmalnande gaturum.

Den lantliga prägel är starkast norr om kommunhus och kyrka, medan man finner mer stadsmässiga inslag som det f d hotell Laxen i söder. Hela gatan har ett öppet bebyggelsemönster som bjuder på inblickar mot gårdsrum och trädgårdar.

De högre flerfamiljshusen som håller 3-4 våningars höjd, ligger koncentrerat i stråket Älvgatan-Föreningsgatan mittemot gamla hotellet, alldeles söder om kommunhuset. Ett av husen kliver ända fram till Storgatan. De sex husen visar prov på tegelarkitektur från sent

*Stadsmässig vy längs Föreningsgatan
mot f d hotell Laxen.*

*Köplador längs Storgatans södra
del.*

1950-tal till 1990-tal.

Längs huvudgatan finns ett förhållandevis stort antal låga köplador på öppna asfaltytor – från ICA i söder till korsningen med Skolvägen i norr kan man räkna totalt sex sådana köplador av något varierande snitt.

Längs Skolvägen väster om samhället samlades allmänna anläggningar såsom skolor, busstation och idrottsanläggningar med sporthallar och badhus. Under 1970-talet byggdes längs vägens insida också ett småskaligt bostadsområde med fristående parhus/radhus för uthyrning. Liknande områden har också byggts i Tallvik på andra sidan älven.

Poxkroken 70-tal.

Hansavan 80-tal.

Ett särdrag för Överkalix är att nästan alla områden med moderna flerfamiljshus utanför Storgatan och dess gränder, har en småskalig och lantlig prägel med en- eller tvåvåningshus grupperade kring mindre gårdar. Det är hus med ljusmålade träfasader under sadeltak. Bullerbyn, Hansavan och Poxkroken är alla tydliga tidsrepresentanter i trä. Ett undantag är flerfamiljsområdet från tidigt 60-tal i korsningen Lärargatan/Bulandsgatan.

Lärargatan tidigt 60-tal, avviker från de gängse moderna flerfamiljshusens träfasader och sadeltak.

Fastän orten med sitt läge i mötet mellan två älvar har naturen nära inpå, har centrala områden prioriterats för parker och grönområden, som en medvetet utformad, god livsmiljö. Här finns t ex "Lionparken" vid brofästet, gamla prästgården och parken på den så kallade "Skoltomten" men även kyrkogården ansluter mot Storgatan och bidrar till ortens grönsstruktur.

Lionparken.

Gamla skoltomten.

Modernismens uttryck i planering och bevarande

Eftersom samhället är omgivet av vattendrag och berg har det till stor del expanderat genom utbyggnad i närliggande byar. Redan på 1950-talet byggdes en bro över älven så att Tallvik egnahemsområde knöts fastare samman med centrum och här ligger numera vårdcentralen, medan ortens industriområde ligger avskilt i Norra Tallvik. Bostadsbebyggelsen har till stor del etablerats i Grelsbyn och Brännaberget.

Något av den "pittoreska oreda" som frustrerar planerarna 1960.

Storgatan var länge den enda genomfarten och den nerv som all bebyggelse grupperades kring, men i samband med att bron byggdes i slutet av 50-talet byggdes också Skolvägen väster om den gamla byn.

Under 1950- och -60-talen växte orten från by till tätort. Ur den plan som arbetades fram åren kring 1960 lyser moderniteten igenom – bron har byggts, skolan ska bli kommunens centralskola, ålderdomshemmet står nybyggt, orten har fått nytt hotell och ny telegrafstation. En ny busstation planeras och ortens första större parkeringsplats anläggs framför kommunhuset. Fyra områden reserveras för bilservice.

Men mitt i allt det nya står det gamla stadigt förankrat, till frustration för de planerare som vill ge orten en modernare prägel. Arkitekt P O Danielsson skriver i mars 1960: *"Den befintliga bebyggelsen utefter huvudgatan är synnerligen varierande med huvudbyggnader och ett otal gårdsbyggnader och uthus slumpartat hopgyttrade utan hänsyn till fastighetsgränser el dyl. Denna pittoreska oreda skapar stora problem vid nybyggnader, då ingen tycks vilja riva eller flytta någon byggnad eller ändra en fastighetsgräns. De gamla fastighetsgränserna går på ett olyckligt sätt snett emot huvudgatan ..."*¹

¹ yttrande av P O Danielsson NAB 1 mars 1960 i samband med ny byggnadsplan för Överkalix kyrkby Brännaområdet. Länsstyrelsens planarkiv.

1983 antogs den områdesplan för centralorten som ännu gäller. Planen pekar ut området kring Storgatans norra del som kulturhistoriskt värdefullt, baserat på en byggnadsinventering som Norrbottens museum gjorde 1980. Den enda moderna byggnad som ingår i museets inventering är kommunhuset, som tillmätts ett kulturhistoriskt miljövärde. Sedan dess har flera rivningar skett bland de byggnader som pekats ut. Men kommunen har i slutet av 1990-talet också upprättat detaljplaner med skydd för kvarvarande utpekade hus, däribland kommunhuset och centrumkiosken.

En fördjupad översiktsplan för centralorten antogs av kommunfullmäktige 1999. Planen ger utrymme för ett fåtal förtätningar i centrum, men framförallt tänker man sig nya, centrumnära flerbostadsområden söder om Poxkroken och småhusbebyggelse i närliggande byar. I planen framhålls även vikten av miljöförbättrande åtgärder beträffande trafikmiljö, grönområden, parker och vegetation.

Vyer från Storgatan.

Kommentarer om de moderna byggnaderna

Precis som på de övriga orterna fick det enda traditionella, gamla huset som ingick i urvalet högst uppskattning bland de tillfrågade, i detta fall den gamla prästgården. Den speciella kiosken i funkisstil fick i huvudsak positiva kommentarer, men några anmärkte på att den inte passade i närheten av kyrka och kommunhus. Även en tidspräglad villa från 1962 och nuvarande arbetsförmedlingens hus, f d hotell Laxen, fick relativt positivt mottagande. Kommunhuset fick blandade kommentarer med en del negativa anmärkningar kring färgsättningen. Den gamla telestationen från mitten av 60-talet fick idel avoga kommentarer, medan ett hyreshus från 90-talet trots ett negativt mottagande ändå av någon lyftes fram som positivt just för att nya hus ger en mer positiv bild av orten. För övriga byggnader som visades var kommentarerna i huvudsak negativa, ofta helt avfärdande som "ful" och "tråkig". Generellt skymtar attityden till de presenterade byggnadernas nuvarande eller tidigare funktion fram i kommentarerna. Kommentarer kring den nya skoltomtsparken var blandade, från att parker i sig är bra till att de är onödiga med naturen så tätt inpå och att de kanske är viktigast för turister.

Bland byggnader och miljöer som står som symbol för orten betonades framförallt kyrkan och centrumkiosken (torggrillen) men även f d hotell Laxen och kommunhuset lyfts fram som symbolbyggnader.

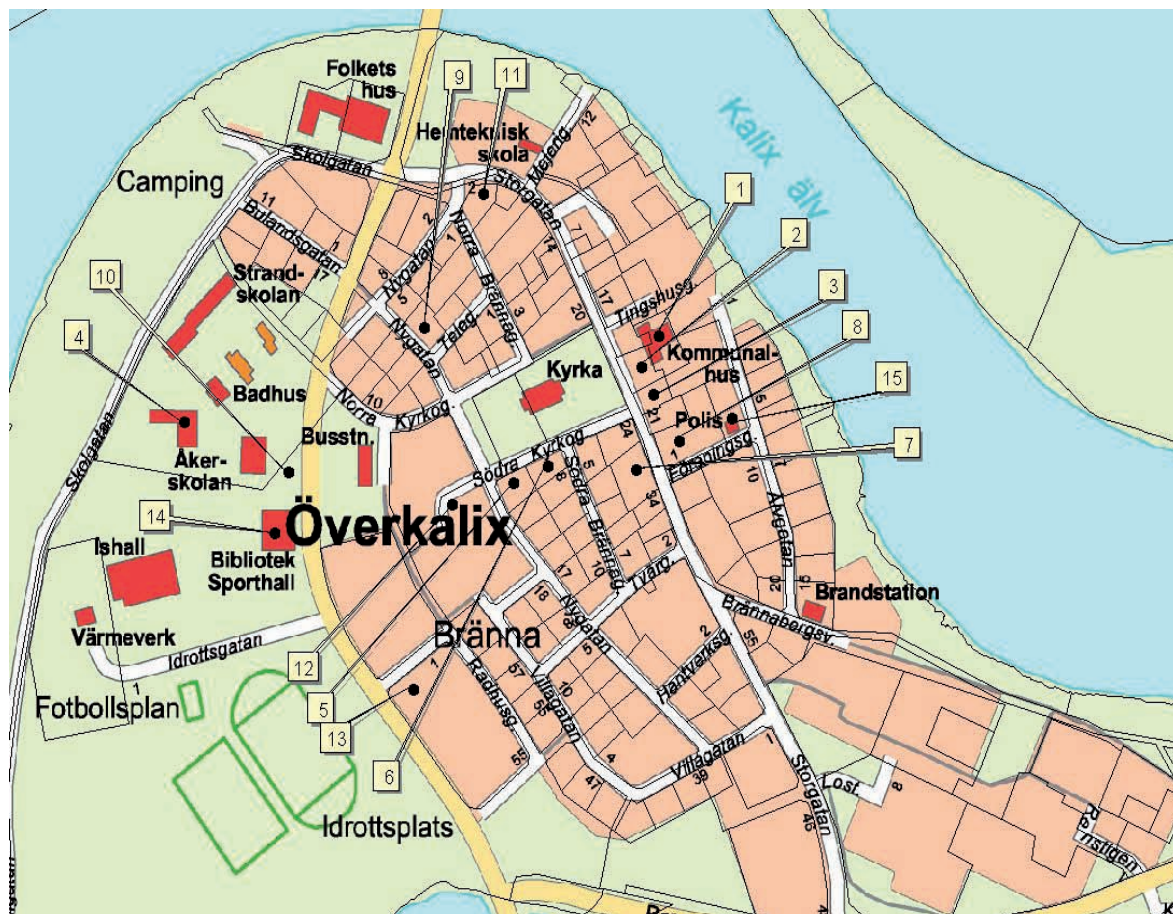
Bland kommentarerna kring de förändringar som centrum genomgått på senare år nämner flera tillfrågade trafikfrågan, framförallt längs Storgatan.

De tio byggnader/miljöer som visades vid attitydmätningen. Populärast var gamla prästgården längst t.h. i mellanraden, minst uppskattat f d telestationen längst t.v. i samma rad.

Fler av modernismens avtryck i Överkalix

På de följande sidorna visas ett antal exempel på moderna byggnader från olika epoker, stilar och funktioner i Överkalix. Urvalet som grundas inte på någon värdering, speglar ändå modernismens karaktär på orten.

Karta med de presenterade byggnaderna markerade.

Copyright Lantmäteriet dnr 106-2004/188

1. Kommunhuset. Byggår 1947.
Ark; Matsson Alexis Franklin
(MAF) arkitektkontor, Luleå. MAF
arkitekter är bland de mest anlitade
på orten. Om- och tillbyggt 1986.

Hela huset är uppfört i en stram,
klassicerande arkitekturstil med
slätputsade fasader, perspektivfön-
ster och valmade tak.

Byggnaden är en symbolbyggnad
på orten.

2. Centrumkiosken. Byggår 1950.
Arkitekt och byggmästare; Birger
Larsson Överkalix.

Kiosken arrenderas ut men byggdes
och ägs av kommunen. Kiosken är
ett utsökt exempel på funktionalis-
mens byggnader. Pulpettak utdraget
till skärm med rundade former.

3. Affärshus, Centrumfärg. Byggår
1962. Överkalix kommuns egen bygg-
nadsavdelning ritade och projekte-
rade.

Tegelfasader med panoramafönster,
vackra färgskiftningar i teglet och
dekorativ mönstermurning.

4. Ängskolan. Byggår 1973. Ark; NAB, Luleå.

Modern träarkitektur med stora flacka tak med tunna takkanter, och symetrisk fasadindelning.

Exempel på en 1970-talsskola i sin tids formspråk.

5. Församlingshem/Försäkringskassa. Byggår 1978. Arkitekt; Malmfältens arkitektkontor, Luleå.

Souterrängbyggd administrationsbyggnad i 70-talets mörka tegel med markerad sockelvåning, dekorativt utformad takfot-väggband i trä, flackt valmtak, och funktionsstyrd fönstersättning.

6. Bostads-/kontorshus, veterinärmottagning, Byggår 1948. Ark; Överkalix kommuns byggnadsavdelning.

Från början byggt som läkar- och veterinärbostad. Enkel men gedigen 40-alsarkitektur med entréer direkt från gatan med trappa i natursten, metallräcke och dörromfattningar murade med tegel i annan färg. Mot gården balkonger med sinuskorrugade plåtfronter.

7. F.d. Hotell Laxen. Byggår 1957.
Ark; HSB-riksförbund.

Två huskroppar med slätputsade fasader. Punkthus i fyra våningar med motfallstak och franska fönster i trappuppgången. Den lägre delen inrymde bostäder och 1980 flyttade arbetsförmedlingen in. Stadsmässig byggnad i modern geometrisk funktionalism.

8. Flerfamiljs-/butikshus. Byggår 1961. Ark; HSB-Riksförbund.

Tidspräglad, enkel arkitektur med detaljer som franska balkonger; balkonger med sinuskorrugerad plåt innanför smidesramar.

9. Telestationen Nygatan 7. Byggår 1965. Ark; uppgift saknas.

Exempel på tidens industriarkitektur med avskalade, släta putsfasader, flackt tak och korta taksprång.

10. Bränna f.d. elevhem. Byggår 1949. Ark; Arkitekt och Byggnadsbyrån i Boden.

Sammansatta volymer med olika takfall minskar skalan. Gult tegel och vackra smidesräcken speglar tidsandan.

11. Bilisten, servicehall för Nynäs Byggår 1961. Ark; uppgift saknas.

Bensinstationer och servicehallar är pga av ägarbyten och teknikutveckling föremål för täta och omfattande ombyggnader. Denna typ av byggnader är därför ovanliga och intressanta inslag i stadsbilden.

12. Ålderdomshem. Byggår 1955. Arkitekt; Arkitekt- och Byggnadsbyrån i Boden.

Värdefull både som ex på tidens institutionsbyggande och för sin starkt tidspräglade arkitektur med en blandning av puts- och tegel i fasaden, tunna burspråk och varierad fönstersättning. Tegeltaket ger byggnaden tyngd.

13. "Bullerbyn" – radhusområde,
Byggår 1970. Ark; NAB Konsult
Luleå.

*Exempel på miljonprogrammets
radhusbyggande, här i allmän-
nyttans regi.*

14. Bibliotek och sporthall. Byggår
1974. Ark; NAB Konsult G Grönlund,
T Åsbjär.

*Den tunna träfasadens indelning
och fönstersättningen ger den stora,
kompakta volymen ett nästintill sirligt
fasaduttryck.*

15. Flerfamiljshus, Älvgatan 7-9.
Huskroppen i förgrunden tillbyggd
1961, de borte delarna 1958.
Ark; HSB Arkitektkontor.

*Tegelfasader under sadeltak, mot
gatan balkonger med gjutna sido-
stycken och träfronter. Mot gården
träportar med murade tegelom-
fattningar, sidoljus och varierade
fasader.*

*Välvärdad flerbostadshus i nedbru-
ten skala med tidspräglade detaljer.*

ÖVERTORNEÅ

Övertorneå av idag

Övertorneå som ligger vid gränsen till Finland, brer ut sig kring berget Särkivaaras sluttningar, ovanför Torneälven. Kommunen har drygt 5 000 invånare varav knappt 2 000 bor i centralorten.

Jordbruket har fortfarande en stark ställning i kommunen, här finns flera framgångsrika handels- och blomsterträdgårdar. Produkterna marknadsförs ofta under begreppet ”Polcirkelland”.

Efter 1990 domineras näringslivet av tillverknings- och tjänstesektorn, såg- hyvleri, limträföretag och mekaniska verkstäder är på tillväxt, även handel och transport är viktiga näringar. Kommunen är dock den ojämförligt största arbetsgivaren.

Närheten till Finland har alltid haft en stark påverkan på Övertorneå. Ur kulturell synpunkt har närheten bl.a. påverkat språk och äldre byggnadsskick. Ur näringssynpunkt påverkas både servicegrad, handel och konkurrens. Närheten har också gett möjlighet till en nystartad offensiv gymnasieskola, Utbildning Nord, med inriktning på praktisk yrkesutbildning i ett samarbete mellan Sverige, Norge och Finland.

Kort bakgrundsbild

Övertorneå, eller Matarengi som kyrkbyn hette, har varit kyrkplats i mer än 400 år och är av tradition huvudort i mellersta Tornedalen. Den skiljer sig från övriga orter i undersökningen genom att här aldrig funnits någon kyrkstad.

Under 1800-talets sista år startades Tornedalens Folkhögskola med lantbruksskola och lant-hushållsskola. År 1915 invigdes järnvägen och järnvägsstationen fick namnet Övertorneå som sedermera blev ortens namn. En långsam tillväxt skedde under 1920-talet då samlingslokaler, affärslokaler och matställen tillkom.

Ortens huvudsakliga expansion skedde under perioden 1930-60, en period då jordbrukets forna roll övergick till handel och småindustri, samtidigt fanns det ända fram till efter andra världskriget fanns en stark tro på jordbruket i Tornedalen, nya odlingar bröts upp och mejerier öppnades, jordbruk och grönsaksodlingar sågs som framtidsbranscher.

Äldre drag i dagens stadsbild

Byarna längs Torneälven har av tradition varit radbyar orienterade mot älven, det gäller även Matarengi/Övertorneå där den äldre bebyggelsen ligger på rad mellan landsvägen och älven. Ännu i mitten av 1930-talet var Övertorneå inte mycket mer än en by med kyrka och några officiella byggnader. Utöver bebyggelsen längs landsvägen fanns bara spridda gårdar på Särkivaaras syd- och västliga sluttningar, där egnahemsbyggandet då inleddes. Den gamla landsvägen finns kvar i huvudgatans – Matarengivägen – norra del. Järnvägen som skiljelinje mellan ortens industriområde och handel/kommersiell service, lever kvar fastän järnvägstrafiken upphört sedan 1986. Järnvägsstationen är numera ombyggd till flerfamiljs-hus men har kvar sin sekelskifteskaraktär.

Huvudgatan sedd mot norr från en punkt i höjd med södra torget. Kyrkan syns i fonden, t h skymtar ortens nya park vid jägmästarvillan.

Ortens karaktär

Det är framförallt Matarengivägen som är ortens ansikte mot besökaren, från söder kan man antingen följa Matarengivägens raka sträckning mot mötet med Finlandsvägen som kantas av en ganska ödslig omgivning med låga köplador på ena sidan och ett igenvuxet område på den andra. Den besökare som i stället följer Sockenvägens svängda linje mot centrum möts av vyn mot hotell Tornedalica och FolketsHus, ett område med 1970-talets bruna lamellhus i tegel och en i övrigt trivsamt blandad bebyggelse fram till korsningen med Matarengivägen. Huvudgatan som går i nordsydlig riktning, gör en svag böj mot öster genom kvarteret närmast söder om kyrkan, men bebyggelsen har dragits tillbaka från gatans motsatta sida så att det bildas ett perspektiv med kyrkan i fonden ända nerifrån södra torget.

Gatan kantas av alltifrån förortsmässiga flerfamiljshus till en lummig villapark och däremellan Konsums låga köplada, Hotell Matarengis funkisbyggnad, traditionella trähus, solida tegelbyggnader i 2-3 våningar och den tidiga modernismens enkla lamellhus i trä med butiksvåning i gatuplan. Byggnadssättet är öppet – endast ett fåtal hus hänger samman i längor som sluter kvarteret mot gatan. I höjd med kyrkan blir bebyggelsen än mer solitär, med en gammal handelsgård, folkhögskolans slutna område, församlingshemmets stora, bulliga 1990-talsprofil¹ och några radhuslängor från 1960-talet, ett stycke in från vägen. Den som tittar närmare in på folkhögskolans område finner här såväl uttrycksfulla representanter för 1940-50-talens gula tegelarkitektur och 1960-70 talets strama, horisontalbetonade modernism. Utfarten mot norr kantas av egna hem blandat med få- och flerfamiljshus med butikslokaler i markplan.

¹ Församlingshemmet byggdes 1966 som möbelhall, som en långsträckt, låg och platt tegelbyggnad med glasfasad mot gatan, församlingen flyttade in 1977 och omgestaltade 1990 huset till sin nuvarande skepnad med flyglar och tung takprofil.

Kombinerat butiks-, kontors- och bostadshus från 1957 i välbevarat skick med marmor klädd gatufasad i butiksvåningen, notera hur även gaveln markerats genom olika färg på fogbruket.

Tidspräglade detaljer i skolbyggnaderna inom skolområdet i söder. Lägg märke till mönstermurningen i kryssförband på den vänstra bilden.

Längs huvudgatan finns således ett brett spektra av moderna byggnader i olika skepnader, alla i begränsad skala och med ett återhållet uttryck.

Den karaktäristiska 1940- och 50-tal modernismen representeras framförallt av skol- och idrottsbyggnaderna, dels på folkhögskolan, dels vid skolområdet på bergets sydsida (Centralskolan och nuvarande Utbildning Nord) där även bad-/sporthallen ligger. Här finns flera exempel på tidens tegelarkitektur i gult eller rött med mönstermurning och enkla men effektfulla detaljer.

T.v småstadsmässigt hyreshusvarter från 1990, mitt emot järnvägsstationen, i bakgrunden skymtar egnahemsbebyggelsen. T.h. samtida loftgångshus på höjden bakom kommunhuset.

Här finner man också gränsälvs gymnasiets djärva arkitektur från det sena 1900-talet och kommunförvaltningens självmedvetna 1970-talsbyggnad, tillsammans med exempel på 1980-90-talets bostadsbyggande i form av trevåniga loftgångshus i olika tappningar.

Kring Matarengivägens korsning med Gamla vägen finner man en samling flerfamiljshus från 1950-/60-tal. Området kan kopplas till vägförbindelsen med Finland som byggs på 50-talet. Det äldsta är "Riksbygget 1" från 1949 utmed Gamla vägen, hit hör också skivhuset vid torget, punkthuset i korsningen och ett lamellhus med balkonger mot söder, samt folktandvårdens vinklade huskomplex. Husen är grupperade på ett mer öppet och modernt, förortsmässigt vis och håller högre skala – 3-4 våningar – än samtida bebyggelse utmed huvudgatans norra, mer centrala del. Området har i detalj förlorat delar av sin moderna prägel genom att de ursprungliga putsfasaderna försvunnit bakom tjocka tilläggsisoleringar och plåtbeklädnad, men speglar ändå den framtidsoptimism och moderna strävan som präglade den tid då de byggdes. Söder om folktandvårdens hus ligger en likadan vinkelställd byggnad, Ekbo 2, från 1989 byggd i "samma stil"² men nu med plåtfasad i originalutförande.

Järnvägens etablering tycks aldrig ha inneburit den vanliga uppgraderingen av tillfartsgator och närmiljö som man kunnat vänta sig, troligen beroende på ortens topografi och att järnvägsstationen redan från början hamnade väldigt centralt. Järnvägsgatans ena sida är obebyggd, den andra kantas av ett fåtal flerfamiljshus, enstaka med butiker i gatuplan. Mitt emot den gamla järnvägsstationen finns ett småstadsmässigt, lågt flerfamiljshus med träfasader som exempel på 1990-talets hyreshusbyggande.

I övrigt är bebyggelsen i kvarteren nedanför huvudgatan gles och blandad med stort inslag av egnahem.

På den låglänta marken på andra sidan järnvägen – som motsvarar de gamla strandängarna – ligger ortens industriområde.

² Presentation på kommunala bostadsbolaget Matarengihems hemsida, www.matarengihem.se, 2007 07 10

Modernismen i planeringen

Samhället fick sin första byggnadsplan 1936. Redan här markeras de nutida lägena för allmänna inrättningar som skolor, vårdcentral mm söder om berget och ett stort område för idrottsplats, ishall och fotbollsplan i tätortens sydvästra utkant.

Matarengivägens nuvarande sträckning befästs som huvudgata, den gamla byvägen tecknar sig i dess dragning från norr fram till Sparbankshuset där den sneddade mellan kv Länsmannen och Handelsmannen och följde nuvarande Sockenvägens sträckning söderut. Den forna dragningen mellan kvarteren finns nu bara kvar som en gångstig med trappa snett mellan husen. Planen strävar efter en perspektivmässig rätning av huvudgatan så att kyrkan ska ligga i gatans fond, ett drag som idag är genomfört, med undantag för grillen och den nybyggda busstationen alldeles framför kyrkan.

Stora delar av ortens expansion har skett inom egnahemsområden, både i centrum och i utkanterna. År 1948 fastställdes byggnadsplanen för Turovaara egnahemsområde med ett 100-tal tomter på andra sidan berget.

1955 utarbetades en plan för att förlänga Matarengivägen mot söder för en väganslutning mot Finland.

När utvecklingen tog fart fick en stor del av den äldre bebyggelsen längs huvudgatan ge vika för nya affärshus, banker mm. Somliga äldre byggnader, t ex biografen Röda kvarn blev kvar för att de försvarades av inflytelserika personer i samhället eller av en folklig opinion.

Åren 1957-67 arbetade Matsson, Alexis, Franklin Arkitektkontor AB i Luleå fram en ny heltäckande byggnadsplan som i stor utsträckning var en saneringsplan. Flerfamiljsområdet Krookska vägen/Hemvägen är här planerat som villa och småindustriområde, men får bara något år senare en ny planläggning för att råda bot på den ”brist på disponibel mark för flerfamiljshus” som framhålls i plantexten.

1987 utförde Norrbottens museum en kulturhistorisk inventering av centralortens bebyggelse som ett underlag till planering i enlighet med den nya Plan- och Bygglagen. Utredningen listar kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och miljöer, huvudsakligen äldre än från 1940.

I den fördjupade översiktsplanen från 1993 har stor vikt lagts vid centrumbildningen och den koncentration av bebyggelse, handel och trafik som uppkommit längs Matarengivägen. I planen finns ett avsnitt som behandlar kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Förteckningen tar huvudsakligen upp byggnader uppförda kring sekelskiftet 1800-1900, men även områden med villabebyggelse från 1940-talet och enstaka yngre byggnader som en SJ-tvätthall från 1940-talet, post- och polishuset från 1957 och kommunhuset från 1976.

Planen fäster även stor vikt vid hur parker, torg och grönområden skall planeras. Det trånga läget mellan berg och älv har inte gett utrymme för något traditionellt park- eller grönområde av format i själva centrum. Men genom sitt läge har orten nära till och god utsikt över, strand- och grönområden. Berget Särkivaara mitt i samhället är naturreservat och fungerar som en strövskog. Kring senaste sekelskiftet anordnades jägmästarvillans tomt till allmän park bakom trädgårdstaket och grindar med portaler. Den perspektivmässiga rätningen av

Pusthåll med sittbänkar och krukplantering längs Matarengivägens vidgade parti strax söder om kyrkan. Detta är en av de miljöer som sågs som symbol för orten.

Matarengivägen söder om kyrkan har gett ett utrymme som i någon mindre del iordningställt med parkbänkar och planteringar.

Den gällande översiktsplanen antogs 2004. Även denna plan omfattar en inventering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och miljöer, urvalet motsvarar i stort den äldre inventeringen. Avsikten är att materialet skall användas i kommunens arbete med detaljplaner och bygglovsprövningar. I planen hänvisas också till allmänna rekommendationer där ”Kommunen kommer att ställa höga krav på anpassning av ny bebyggelse inom eller intill värdefulla kulturmiljöer. Vid förändringar på befintlig bebyggelse eller vid nybyggnationer bör hänsyn tas till den lokala byggnadstraditionen vad gäller bl.a. materialval, färgsättning och proportioner. Ny bebyggelse i känsliga miljöer bör ha fasader av trä, faluröd slamfärg eller ljus oljefärg, sadeltak” Av beskrivningen framgår att det inte är modernismens byggnader som avses i rekommendationerna.

Planeringen har för den moderna bebyggelsens räkning således varit inriktad på nybyggnation men knappast på att tillvarata kvaliteterna i denna bebyggelse när den väl byggts. Men ur det dagliga planeringsarbetet skymtar enstaka positiva kommentarer till modernismens byggande – som att låta Ekbo 2 inspireras av intilliggande 50-talshus – eller ett nästan sorgset bifall till att låta skivhuset vid södra torget kläs in bakom tjock tilläggsisolering.

Delar av den moderna bebyggelsen har också hanterats tämligen osentimentalt och förändrats på ett sätt som skalat bort modernismens tunna och finstiltta drag och detaljer. Framförallt gäller det hus som byggts i trä eller med putsade fasader, medan hus med tegelfasader klarat sig från många av dessa ändringar som ofta motiverats av strävan efter ett rationaliserat underhåll och energisparande. Men även tegelarkitekturen har förändrats genom att

individuellt utformade entrépartier i ädelträ bytts ut mot aluminiumpartier ur ett katalogsortiment och de skärmtak som t ex hängts på tegellängorna på Krookska vägen, utan egentlig anpassning till arkitekturen i form och material.

Kommentarer kring ortens moderna byggnader

Högst uppskattning bland de tillfrågade rönte den gamla jägmästarvillan med sin traditionella, symmetriska träarkitektur. Gränsälvgymnasiets bibliotek fick också idel lovord, med enstaka anmärkningar kring detaljer. När det gäller de övriga byggnader som visades i samband med intervjuundersökningen är det svårt att se någon helt entydig linje – ett och samma hus har oftast haft såväl beskyddare som bespottare ibland har man uttryckt sin avsky för byggnaden som helhet, ibland preciserar man detaljer som man inte förmår uppskatta – det kan gälla läge, dimensioner, takform, plåtfasader. Andra kommentarer gäller t.ex. boendeformen som de radhus som i flera fall bedömdes negativt. Överhuvudtaget kan man bakom kommentarerna skimra att de avspeglar den svarandes syn på vad byggnaden rymmer, om man har positiv eller negativ erfarenhet av den enskilda byggnaden eller byggnaden som typ.

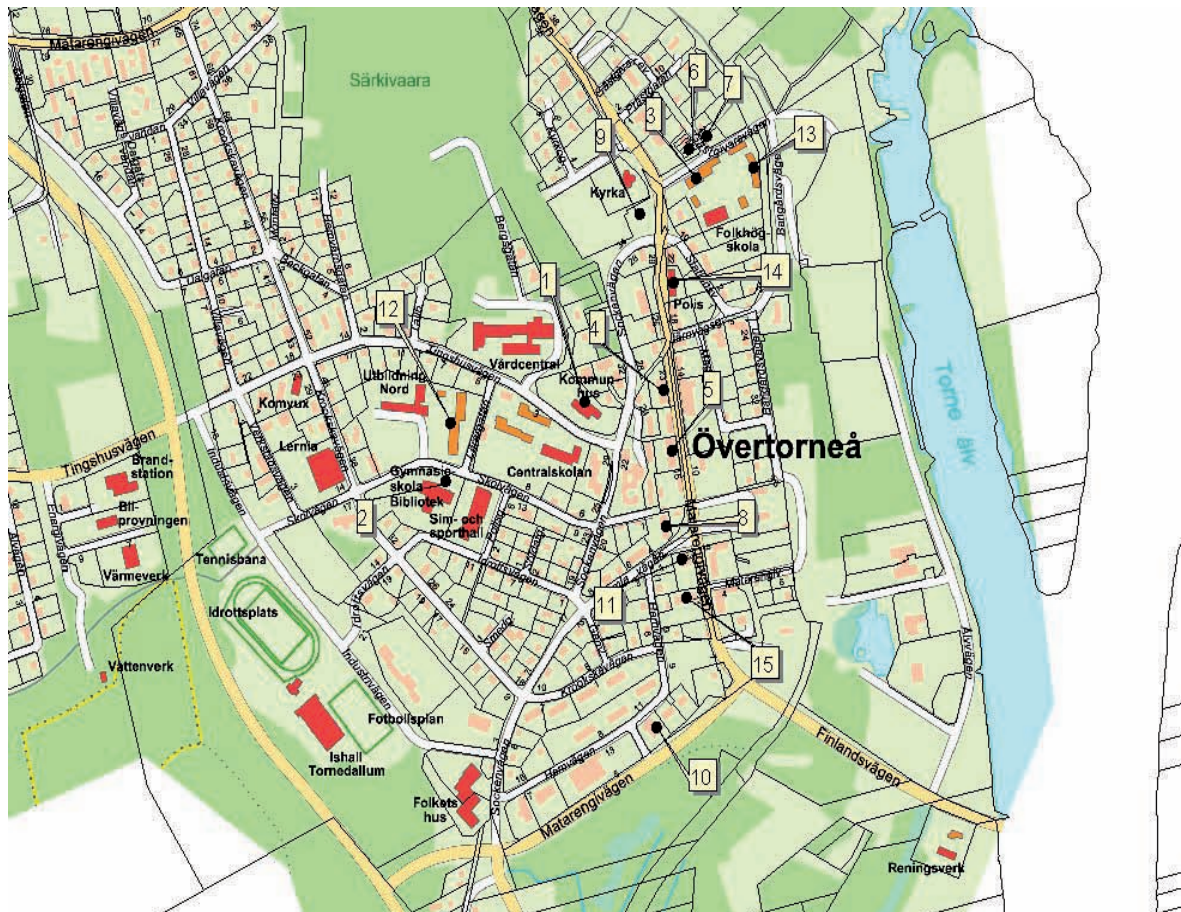
Bland byggnader och miljöer som står som symbol för orten betonades framförallt biografen Röda kvarn men även Hotell Matarengi, jägmästarvillan och Gränsälvsbiblioteket samt bron över älven, liksom platsen framför Handelsbanken/apoteket.

Kommentarerna kring vilka förändringar centrum genomgått på senare år konstaterar först och främst att det inte hänt så mycket, men också att det finns för många moderna hus och att de gamla borde ha sparats i stället, samt att järnvägsområdet fått förslummas.

Exempel på moderna byggnader & miljöer i samhället

De följande sidorna visar ett antal exempel på modernismens avtryck i olika epoker, stilar och byggnadstyper. Urvalet speglar modernismens karaktär på orten men grundas inte på någon värdering.

Karta med de presenterade byggnaderna markerade.
Copyright Lantmäteriet dnr 106-2004/188

1. Kommunhuset kv Skolläraren
Byggår 1976. Ark; Gertrud Edberg,
MAF Arkitektkontor AB, Luleå,

Byggnaden får sin karaktär av det bulliga takfallen som ser ut att bäras upp av de "kolonner" som bildas av de smala fönsteraxlarna och de välvda fönsterpartierna som sträcker genom byggnadens fulla höjd.

2. Gränsälvgymnasiet/Biblioteket
Byggår 1997. Ark; Mats Tormod,
arkitektkontoret Monarken, Luleå.

Byggnaden har en modern träarkitektur där gymnasieskolans strama linjer med pulpettak möter bibliotekets organiskt rundade former.

3. Nordkalottens kultur och forskningscentrum, kv Rektorn. Byggår 1964. Ark; uppgift saknas.

Låg souterrängbyggnad med tegelfasad under flackt tak. Höga smala fönster avdelade med ljusa, gjutna mellanstycken. Byggnaden som har stark tidsprägel tillvaratar sluttningsläget så att den trots sin storlek smälter in huvudgatans lågskaliga miljö.

4. Kontors- och butikshus, Matarengivägen 21, kv Handelsmannen. Byggår 1973. Ark; MAF Arkitektkontor AB.

Elegant souterrängbyggnad med mörka tegelfasader och ett stramt burspråk hängt över hörn, under skiffertäckt valmtak. Entréer under tidstypiskt välvda skärmtak. Byggs för Övertorneå sparbank och Försäkringskassan.

5. F.d. Hotell Matarengi kv Lagmannen. Byggår sent 1930-tal, tillbygd 1989. Ark; MAF Arkitektkontor AB (om- och tillbyggnaden).

Den vänstra delen byggdes till när huset blev bostads- och butiksfastighet sedan orten fått ett nytt hotell. Även om byggnaden förlorat mycket av sin karaktär i och med tilläggsisoleringen är den ett relativt gott exempel på förvaltning av modern arkitektur där tillbyggnaden anpassats till den äldre delen samtidigt som den fått sitt eget uttryck.

6. Radhus, Gästgivarevägen. Byggår 1966. Ark; Gunnar Lehtipalo Konsult Ingenjörbyrå Pajala.

Väl underhållet radhus i två plan med pulpettak, mellan- och gavelväggar i tegel, övriga fasader i puts och träpanel. Byggs som lärarbostäder för Folkhögskolan.

7. Radhus, kv Rotemästaren, Gästgivarvägen. Byggår 1962. Ark; uppgift saknas.

Souterrängradhus i två plan. Fasad av liggande träpanel med gavlar i tegel. Pulpettakets form ger plats för smala fönster som fungerar som "lanternin" i rummet.

8. Skivhus vid södra torget
Byggår 1955. Ark; Bertil Mattson för HSB Riksförbund Arkitektkontor.

Centrumbyggnad med butiksvåning och rutindlad fasad typisk för 1950-talets lite högre byggnader, på 1980-talet tilläggsisolerad bakom plåt, med bibehållen fältindelning. Huset är ett tydligt uttryck för tidens framtidsoptimism.

9. Busstation.
Byggår:2002. Ark: Mats Tormod.

Modern träarkitektur anpassad till läget nära den gamla kyrkan som samtidigt uttrycker byggnadens funktion, vänthall med utsikt över planen och omlastningsplats.

10. Butiksfastighet. Byggår 1981.
Ark; MAF Arkitektkontor AB.

En relativt påkostad variant av den moderna köpladan med pilasterindelad tegelfasad och fristående tunt skärmtak över entrén. Tegelfasadens indelning typisk för statliga Systembolagets samtida butiksbyggnader.

11. Punkthus Matarengiheim 1 Byggår 1959. Ark; Bertil Mattsson.

Punkthus med motfallstak, och butikslokaler i bottenplan. De ursprungliga putsfasaderna som betonade husets moderna prägel försvann i och med tilläggsisoleringen. Huset ingår i ett område med byggnader som i olika gestalter uttrycker den framtidsoptimism som präglade åren kring 1960.

12. Skolbyggnad "Tallen", Utbildning Nord. Byggår 1940-tal. Ark; säker uppgift saknas, möjligen Bertil Höök.

Byggnad i kryssmurat tegel med tidspräglade detaljer kring entrépartiet. Huset är en del av den gamla verkstadsskolan, senare AMU-center, med flera byggnader i likartad stil.

13. Törnedalens folkhögskola.
Byggår ? Ark; uppgift saknas.
God representant för den tegelarkitektur som karaktäriserar tiden kring 1900-talets mitt, med gult tegel och fönsteromfattningar i tunn relief.

14. Post och Polishus, kv Postmästaren. Byggår 1957. Ark; Bertil Mattsson.

Enkel tegelarkitektur med omsorg om detaljerna, t ex murningen med breda liggfogar och stötfogar med infärgat bruk. Ett gott exempel på offentlig förvaltningsbyggnad på mindre orter under 1950-talet.

15. Flerfamiljshus Matarengivägen 11. Byggår 1965. Ark; Gunnar Lehtipalo Konsult Ingenjörbyrå, Pajala.
Lamellhus i det moderna området kring korsningen Matarengivägen – Gamla vägen. Enkel putsarkitektur (nu dold bakom isolering och plåt) där de framskjutande balkongholkarna mot söder öppnar upp den slutna fasaden och ger huset identitet.

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur:

- Arvius, Gunnar, 1989. *Arvidsjaur – berättelser och bilder*.
- Bergbom, Gunnar, 1990. *Älvsbyn – norrbottens pärla*.
- Bohlin, Kjell, 1936. *Trähus i norr*.
- Boverket 2008, *Nyttan med allmännyttan*.
- Byggbranschen i samverkan: *Vi bygger för hållbar tillväxt*. www.byggbranschenisamverkan.se
- Caldenby Claes, *Femtioalet: lust och förlust*. Arkitekturmuseets årsbok 195.
- Fjellström, Phebe, 1993. *Arvidsjaur - i fokus för kulturmöten*.
- Flinkfeldt, Maria, 1994. *Arvidsjaur kyrkor*.
- Hedborg, Gunnar och Svensson, Ingemar, 1975. *Hus i trä*.
- Hederyd, Olov, 1982. *Från stenhacka till järntacka*. Överkalix del 1.
- Hederyd, Olov, 1986. *Från fiskestrider till avfolkningstider*. Överkalix del 2.
- Heikkilä, Sven, 2004. *Gränsbygd - blad ur mellersta tornedalens historia*.
- Heurgren, Paul, 1892. *Från polcirkelns regioner – skildringar från Neder- och Öfver-kalix socknar*.
- Johansson, Fritz, 1948. *Överkalix 1644-1944*.
- Lundqvist, Allan, 1981. *Arvidsjaur*
- Länsstyrelsen i Stockholms län. *Hej Bostad - om bostadsbyggande i Storstockholm 1961-1975*
- Matsson Barsk, Marita. *Tornedalskommunernas förbund 1941-1991. En historik*.
- Muotka, Bror, 1996. *Glimtar ur Övertorneå sockens tidigare historia*.
- NABs historia 1949-1989. NAB Arkitekter och ingenjörer.
- Nilsson, Nils, 1993. *Överkalixboken – en bok om Överkalixbygdens historia*.
- Norrbottens museum 2007. *Vilka hus! Vilka hus? Modern arkitektur i Norrbotten*.
- Ramselius, Nils, 1920. *Vår nordliga hembygd*.
- SABO *Visst är det fint! Om kvaliteter i 1950-talets bostadsmiljöer*. Stockholm 1985
- Skarin, Uno H, 1976. *Levnadsminnen*.
- Studieförbundet Vuxenskolan, Olofsson, Sten red. 1973. *Vår byggd Älvsbyn*.
- Vidén, Sonja, *Folkhem och bostadssilor*. Arkitekturmuseets årsbok 1996.
- Älvsby kyrkstadsgrupp, red. Gothefors, Ulf, 1999. *Älvsby kyrkstad : en sammanställning gjord av kyrkstadsgruppen i Älvsbyn*.
- Öberg, Sten F, 1961. *Älvsbybygden : anteckningar till Älvsby församlings och Älvsby sockens äldre historia*.
- Öhman, Lennart, 1979. *Arvidsjaur idrottshistoria*.
- Öhman, Lennart, 1998. "Arvidsjaur – mötesplatser", *Norrbotten* 1998 (s. 67-87).
- Öhman, Lennart, 2003. *Arvidsjaur kyrka och församling 100 år*.

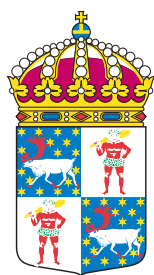
Otryckta källor:

- Bygglövshandlingar. Planhandlingar. Arvidsjaur byggnadskontors lokala arkiv.
- Bygglövshandlingar. Planhandlingar. Älvsby byggnadskontor lokala arkiv.
- Bygglövshandlingar. Planhandlingar. Överkalix byggnadskontor lokala arkiv.
- Bygglövshandlingar. Planhandlingar. Övertorneå byggnadskontor lokala arkiv
- Byggnads-, stads-, detaljplaner och översiktsplaner. Länsstyrelsen i Norrbotten planarkiv.
- Material från enkätundersökning kring attityder till den moderna bebyggelsen, på resp ort.
- Länsstyrelsens aktarkiv.

www.arvidsjaur.se/bildarkiv
www.arvidsjaur.se Kommuninformation.
www.arvidsjaurhem.se
www.alvsbyn.se Kommuninformation.
www.alvsbybostader.nu/
www.matarengihem.se/
www.lubo.se
www.overkalix.se Kommuninformation.
www.overkalixbostader.se
www.overtornea.se Kommuninformation.

Informanter:

Börje Grahn, planeringsingenjör, Arvidsjaur kommun.
Heikkilä, Sven, Övertorneå.

Länsstyrelsen
Norrbotten